
VIAȚA SPIRITUALĂ A COMUNITĂȚILOR NOUA-SABATINOVKA-COSLOGENI PRIN PRISMA ELEMENTELOR NON-FUNERARE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI

Mariana Sîrbu

Viața spirituală a comunităților complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni este puțin cunoscută, în literatura de specialitate fiind abordată, de regulă, în contextul ritului funerar, și mai puțin prin prisma inventarului descoperit în cadrul așezărilor. Incertitudinea cultelor practicate de către purtătorii acestor culturi arheologice face loc mai multor interpretări. Ceramica, care ar putea oferi detalii importante despre viața spirituală, este decorată relativ sărac, printr-un număr limitat de motive executate în relief (brâu\brăuri, butoni) și prin adâncire (alveole, incizii) care nu presupun o simbolistică anume ce ar permite precizarea unor culte practicate de comunitățile respective. Totuși, latura sacră este bine conturată prin locuri de cult (unele zone din „cenușare” și locuințe, gropi rituale) cât și prin prezența în așezări a unor piese cărora nu li se poate atribui decât doar o semnificație votivă (reprezentări antropomorfe și zoomorfe, piese din lut ars de formă sferică, semisferică prevăzută cu adâncitură mediană, vase și roțițe miniaturale din lut, butoni din os, pandantive ș.a.).

Plastica caracteristică grupului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni este modelată neglijent din pastă lutoasă de slabă calitate, în multe cazuri aceasta păstrând urme de cereale sau pleavă.

Figurinele antropomorfe din lut ars (fig. 1/5-12) sunt cunoscute în urma cercetărilor arheologice efectuate la Mologa (Агульников, Малюкевич 2010, 152, рис. 4/5; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/8), Cobîlea (Демченко, Левицки 1992, рис. 2/2; Sava 2005, Abb. 11/1-2), Cîndești (Florescu, Florescu 1990, 71, fig. 36/1, 2), Nicoleni, Bârboasa, Gârbovăț (Florescu 1991, fig. 95/2, 3, 5, 6, 7; Tončeva 1991, fig. 9/a-e, 10; Diaconu 2008, 112, fig. 1/1, 3, 5, 6; 2/5; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/6, 7), Giurcani, Popeni-Cerchez (Diaconu 2008, 113, fig. 1/4), Zoltan (Cavruc 1997, 98, fig. 5/6; Cavruc 2003, 95), Sava-Zonovo (Tončeva 1991, 30-33, fig. 3, 4), Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 36/1-12; Sîrbu 2012, fig. 8/5). Acestea sunt lucrate sti-

lizat și rar au trăsături bine conturate, precum cea descoperită la Nicoleni. Pe lângă figurinele modelate din lut, mai sunt cunoscute reprezentările prelucrate din piatră de la Ibănești (fig. 1/4), Giurcani (Diaconu 2008, 113, fig. 2/7, 8) și din os la Popeni-Cerchez (fig. 1/1, 2) și Trușești - Movila din Șesul Jijiei (fig. 1/3) (Diaconu 2008, 113, fig. 2/1-4, 6). Referitor la figurinele lucrate din os, se presupune utilizarea lor ca însemne ale puterii, fiind posibile componente ale unor sceptre (Diaconu 2008, 115)¹. Faptul că o parte din reprezentările antropomorfe sunt masculine a permis unor cercetători să înainteze opinia conform căreia în perioada târzie a epocii bronzului a avut loc o schimbare pe plan spiritual. Și anume, generalizarea ipostazelor plastice ale Marelui Zeu, care ar fi înlocuit definitiv cultul Zeiței Mame (Florescu, Florescu 1990, 71; Diaconu 2014, 269).

Figurinele zoomorfe din lut ars (fig. 2/1-14) descoperite în așezările complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni reprezintă diferite animale (oaia, porcul, calul, bovina). Reprezentări zoomorfe au fost descoperite la Ghindești (Мелюкова 1961, 8, рис. 7/1-4; Шарафутдинова 1964, 166; Sava 2005, Abb.11/3-6; Sîrbu 2012, 95, fig. 4/1-4), Mereni (Sava 2002, 77, fig. 3/1-2; Sava 2005, Abb. 11/7-8; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/1, 2), Hansca (Никулицэ 1981, рис. 7/7; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/4), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, 304, рис. 91/23; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/3), Bălăbănești (Никулицэ, Каврук 1986, 79, рис. 2/22), Zoltan (Cavruc 1997, 97, fig. 5/2; Cavruc 2003, 95), Platonești (Rența 2008, fig. 13, 14), Zarečnoe (Черняков 1985, 37), Trihatki (Новицкий 1980, 118, рис. 6), Novoselovka, Kirovo (Новицкий 1980, 116-118, рис. 1-4, 7), Sterovoe (Березанская, Шарафутдинова 1985, рис. 134/12; Залізняк 2005, рис. 30/28; Sîrbu 2012,

¹ Figurina din os descoperită la Trușești este prevăzută cu o cavitate și o perforație transversală cu ajutorul căreia se putea fixa în capătul unui baston de lemn, obținând astfel statut de obiect simbolic (Diaconu 2008, 116).

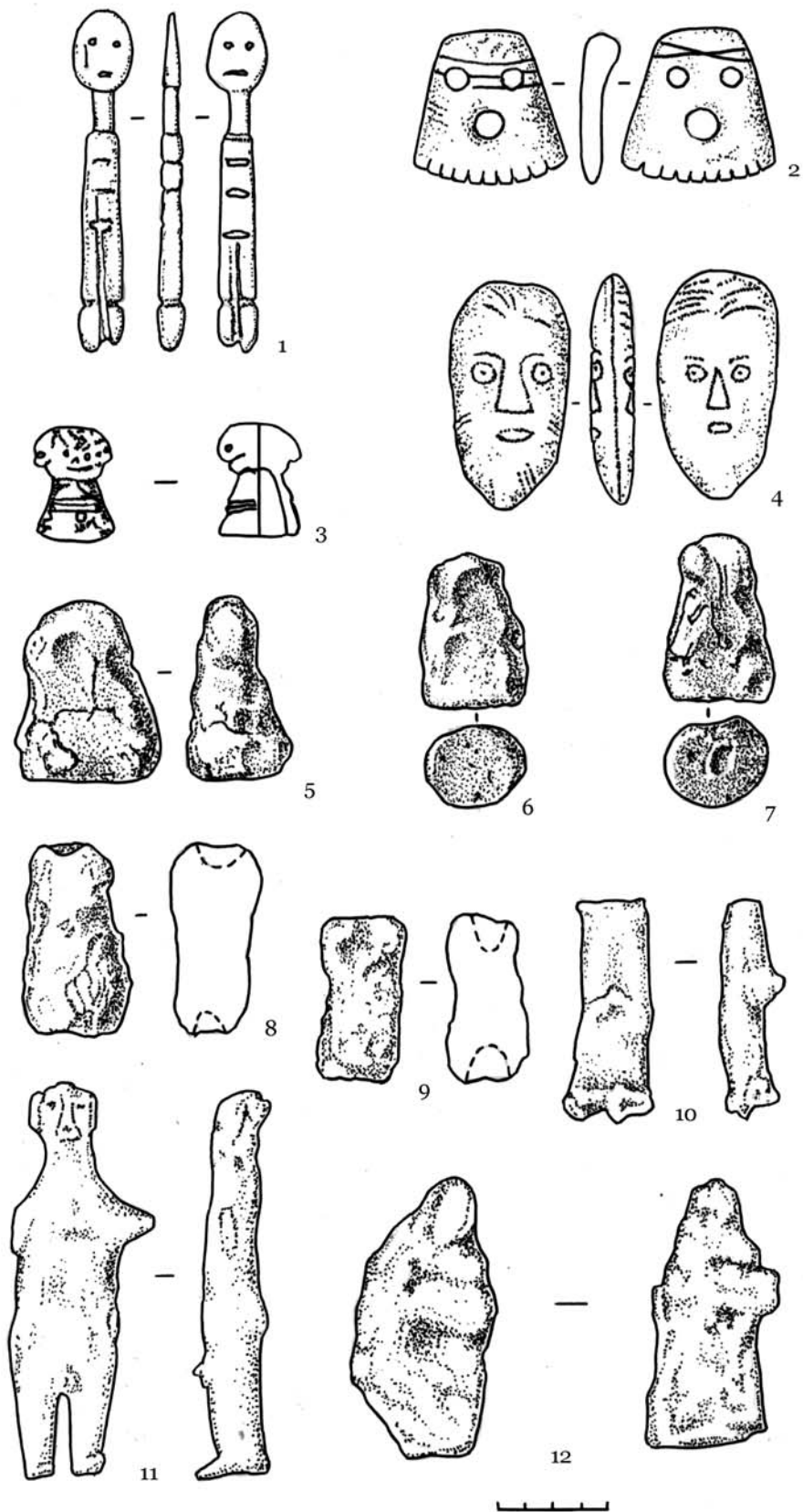

Fig. 1. Reprezentări antropomorfe: 1, 2 - Popeni (după Diaconu 2008, fig. 2/1, 6); 3 - Trușești (după Florescu 1991, fig. 154/1); 4 - Ibănești (după Diaconu 2008, fig. 2/7); 5-7 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 36/1, 9, 10); 8, 9 - Cobîlea (după Sava 2005, Abb. 11/1, 2); 10, 11 - Nicoleni (după Florescu 1991, fig. 95/2, 3); 12 - Mologa (după Агульников, Малюкевич 2010, рис. 4/5). 1-3 - os; 4 - piatră; 5-12 - lut ars. 1-4, 10-11 - fără scară.

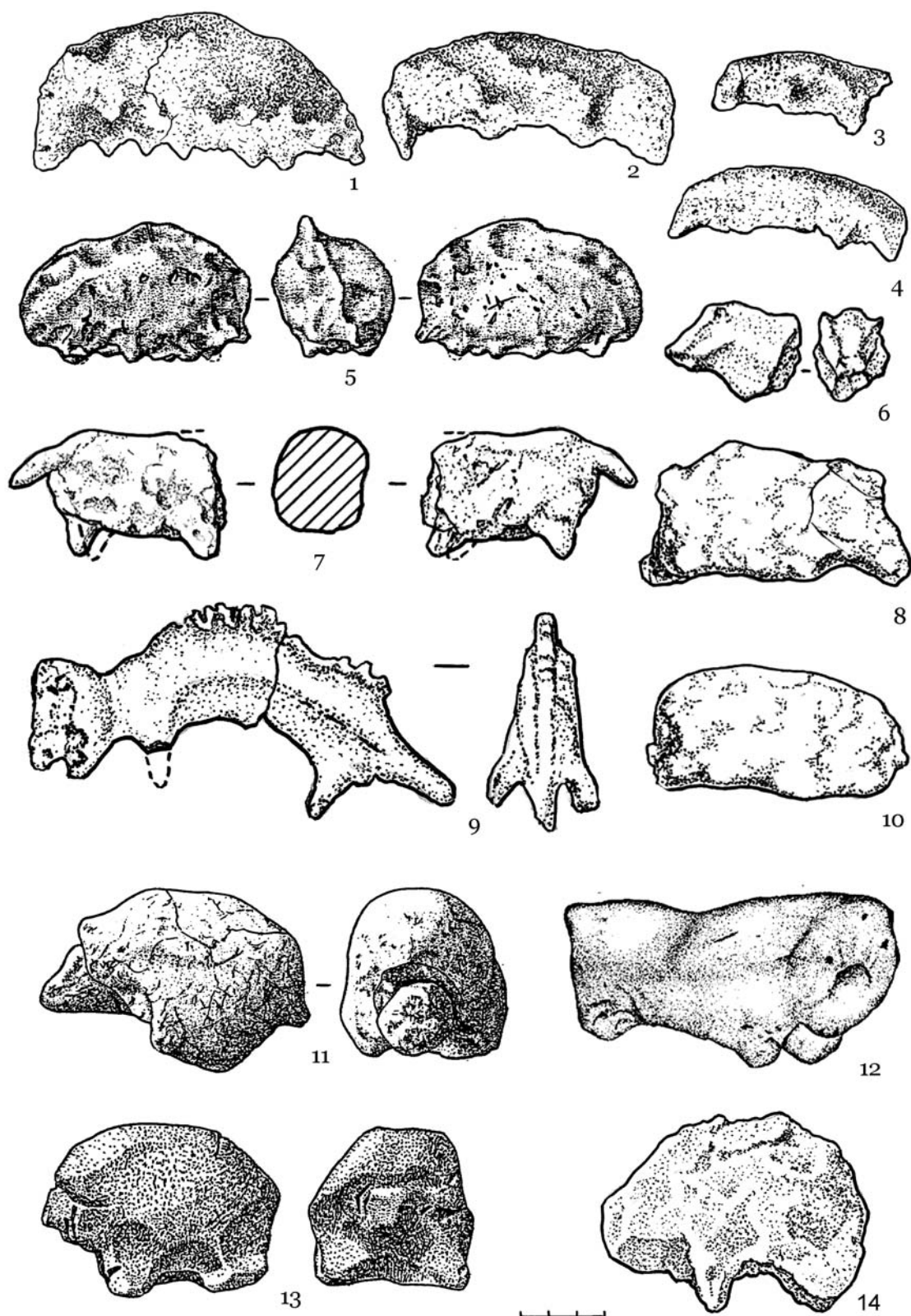

Fig. 2. Reprezentări zoomorfe din lut ars: 1-4 - Ghindești (după Мелюкова 1961, рис. 7/1-4); 5, 11, 13 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 18/4, 5; 36/13); 6 - Hansca (după Никулицэ 1981, рис. 7/7); 7 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 91/23); 8, 10 - Mereni (după Sava 2002, fig. 3/1, 2); 9 - Lichitișeni (după Florescu 1991, fig. 95/1); 12 - Platonești (după Rența 2008, fig. 13); 14 - Sterovoe (după Шарафугдинова 1985, рис. 134/12). 9, 12, 14 - fără scară.

fig. 8/8), Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 18/4-5, 36/13, 38/8; Sîrbu 2012, fig. 8/7; Залізняк 2005, рис. 30/27), Čikalovka (Шарафутдінова 1964, 156-157, рис. 6/15). Aici merită a fi menționată și figurina zoomorfă descoperită la Lichitișeni (Florescu 1991, fig. 95/1; Sîrbu 2012, 95, fig. 5/5), care nu reprezintă un animal domestic și nici unul sălbatic ce putea fi vânat în păduri, aceasta amintind mai degrabă o reptilă sau un animal fantastic. Prezența figurinelor zoomorfe și antropomorfe în depuneri rituale, care urmează a fi prezentate mai jos, vorbește despre semnificația votivă a acestor piese, folosite probabil ca jertfe sau accesorii de cult în practicarea anumitor ritualuri. În acest sens, ipoteza conform căreia acestea ar reprezenta jucării pentru copii este puțin probabilă.

Rotițele miniaturale din lut ars (fig. 3/1-5) au formă circulară în plan și bitronconică aplatizată în secțiune, cu butucul proeminent, prevăzută cu orificiu central. Înălțimea acestora variază între 2,0-2,5 cm și au diametrul de 3,5-4,5 cm. Rotițele miniaturale au fost descoperite în așezările de la Căndești (Florescu, Florescu 1990, 61-62, fig. 31/3), Olteni (Cavruc 2003, 78, foto nr. 156), Simionești (Florescu 1991, fig. 97/2; Sîrbu 2012, 98, fig. 6/3), Zoltan (Cavruc 1997, 98, fig. 5/1), Ulmu (Florescu 1991, fig. 96-A/2; Morintz, Angheliescu 1970, fig. 22/4; Morintz 1978, 134, fig. 73/1), Nisporeni (Дергачев 1973, 92; Дергачев 1986, 177, рис. 51/12; Sîrbu 2012, 98, fig. 6/2), Suruceni (Никулиця 1979, 7, рис. 8), Calfa (Чеботаренко 1963, 15-16, рис. 13a), Novokievka (Gerškovič 1999, 63, Taf. 38/5, 6; Sîrbu 2012, 98, fig. 8/4-6), Rozanovka (Гребенников, Горбенко 2010, 161). Rotițele miniaturale din lut ars sunt întâlnite și în așezările altor culturi, precum Tei (Leahu 1966, fig. 42/1-4), Costișa (Cavruc, Dumitroaia 2001, Pl. 77/4), Otomani, Wieteberg, Monteoru (Florescu 1979, 62, 102-106, fig. 23/1-5; Florescu, Florescu 1990, 62), Srubnaja (Березанская 1990, 88, рис. 23/2; Gerškovič 1999, 69), Belogradovka (Тереножкин 1961, 52, рис. 28/7; Березанская 1985, рис. 136/24; Залізняк 2005, рис. 34/7). Analogii se întâlnesc și în așezările din perioada hallstattului timpuriu (Дергачев 1976, 51, рис. 33/17; Мелюкова 1980, 16, рис. 15/9; Кашуба 2000, рис. XXXII/6; Mareș et al. 2008, 120-121). În perioada tardivă a epocii bronzului cât și în perioada Hallstattului timpuriu carul votiv sugera mersul soarelui pe cer din momentul apariției până la apus și consecutivitatea acestui fenomen care avea profunde implicații în viața omului și se

prezenta printr-un simbol bine ales – roata care se învâрте continuu (Florescu 1979, 105). Anterior folosirii carului ca mijloc de transport, acesta a fost „vehiculul procesiunilor rituale: el plimba simbolul Soarelui sau imaginea zeului solar” (Eliade 1996, 23).

Rondelele (fig. 3/7-12) lucrate din fragmente ceramice de vas sau din lut ars. Diametrul acestora variază între 2,2 și 5,3 cm, iar grosimea lor constituie 0,6-2,2 cm. Rondelele au suprafața bine șlefuită și marginile rotunjite. Mai rar sunt descoperite unități prevăzute cu un mic orificiu central (Мелюкова 1956, 12-13; Florescu, Florescu 1990, 61) sau cu un șir de împunsături executate în cerc sau haotic pe una din laturi (Florescu 1991, fig. 96/11; 97/12-13; Gerškovič 1999, Taf. 18/2). Rondelele s-au descoperit în majoritatea așezărilor de tip Noua-Sabatino-vka-Coslogeni cercetate, printre care menționăm pe cele de la Ghindești (Мелюкова 1956, 12-13), Suruceni (Никулиця 1979, 8-9, рис. 13), Cobîlea (Демченко, Левицкий 1992, 125; Левицкий 1988, рис. 16/2; 17/4; 32/2; Sîrbu 2012, fig. 6/6, 7), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, 302, рис. 91/14-20; Sîrbu 2012, fig. 6/4, 5), Căndești (Florescu, Florescu 1990, 61, fig. 31/7, 8), Tăvădărești (Florescu, Căpitanu 1968, fig. 7/7; Florescu 1991, fig. 96/11), Gârbovăț (Florescu 1991, fig. 97/12, 13; Sîrbu 2012, fig. 6/8-10), Rotbav (Vulpe, Dietrich, Dietrich 2008, 263), Gorodnicja (Крушельницька 2006, рис. 33/5), Novoselica (Тоцев, Черняков 1986, 129), Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 18/2; 33/10, 11; Sîrbu 2012, fig. 8/2). Semnificația rondelilor este incertă, iar descoperirea lor în unele cazuri alături de alte piese cu caracter votiv presupune și lor o atribuție cultică. Unii specialiști presupun folosirea rondelilor ceramice și a discurilor de piatră, despre care vom discuta mai jos, în calitate de mosoare (Тоцев, Черняков 1986, 129). Cu aceeași probabilitate, rondelile din fragmente ceramice de vas puteau reprezenta șlefuitoare sau jetoane pentru joc asemeni astragalilor din os. Ținem să precizăm că, interpretările sugerate mai sus rămân a fi deocamdată ipoteze de lucru care sperăm să fie verificate în procesul cercetărilor ce vor fi efectuate pe viitor.

Vasele miniaturale (fig. 3/13-18) au de regulă formă de oală sau tigaie. Văscioarele pot avea pereții drepți sau ușor evazați, cu diametrul gurii vădit mai mare decât cel al bazei. De regulă, baza acestora are marginea ușor reliefată, iar înălțimea lor variază între 3,0-3,7 cm (Шарафутдінова 1982,

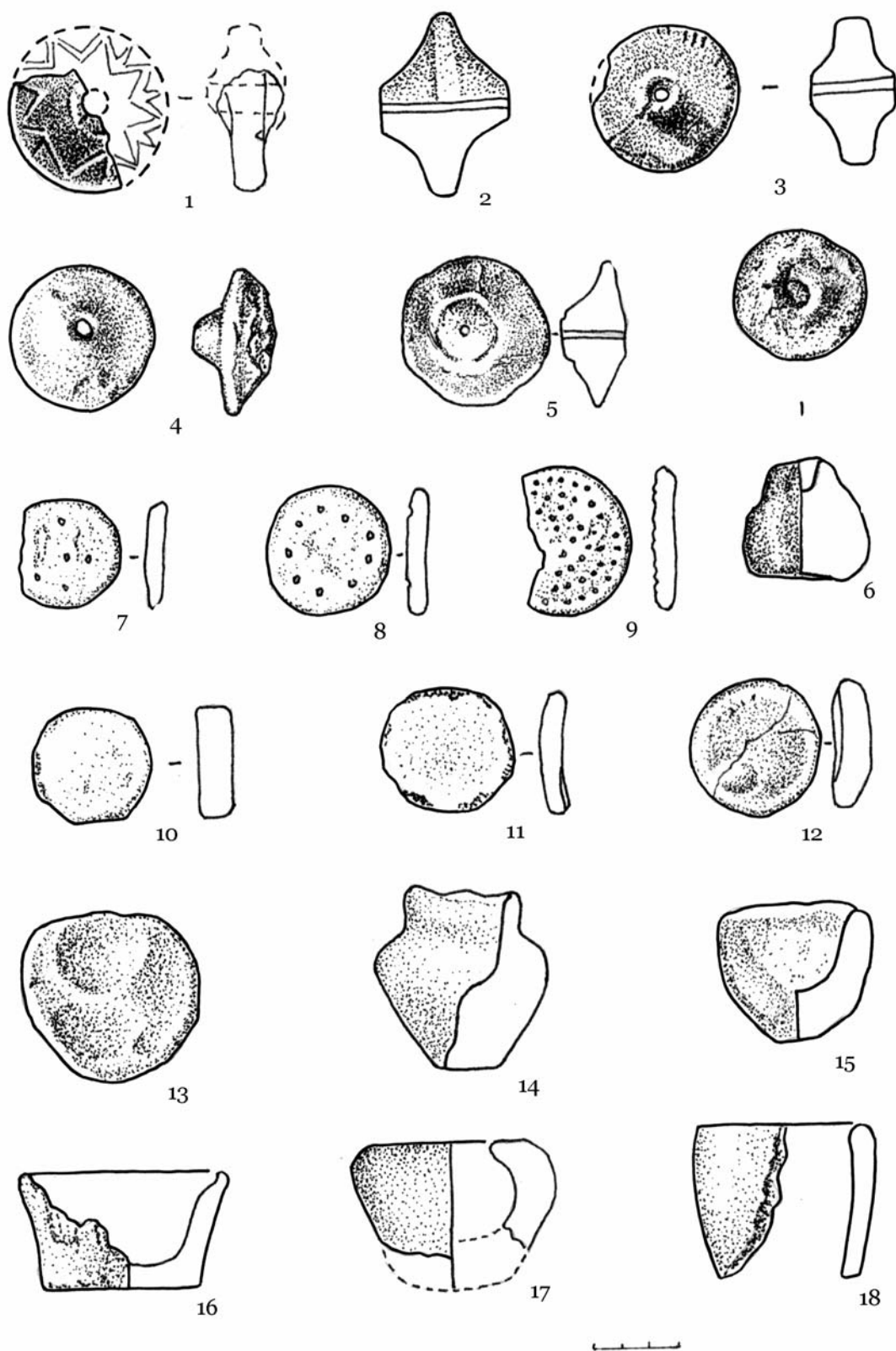

Fig. 3. Rotițe miniaturale: 1, 3 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 38/5, 6); 2 - Simionesti (după Florescu 1991, fig. 97/2); 4 - Suruceni (după Никулицэ 1979, рис. 8); 5 - Nisporeni. Rondele: 7-9 - Gârbovaț (după Florescu 1991, fig. 96/11; 97/12, 13); 10 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 91/19); 11 - Cobîlea (după Левицкий 1988, рис. 17/4); 12 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 18/2). Vase miniaturale: 6 - Nisporeni; 13 - Olteni (după Buzea 2003, foto 159); 14, 16, 18 - Ostrivec (după Балагурі 1968, рис. 5/14, 21, 22); 15, 17 - Cobîlea (după Levitskii, Sava 1993, des. 11/7; 13/9). 13-18 - fără scară.

103). Sunt modelate neglijent și nu se deosebesc prin compoziția pastei și arderii de alte vase caracteristice complexului cultural Noua-Sabatino-vka-Coslogeni. Vase miniaturale au fost descoperite la Ghindești², Cobîlea (Levitskii, Sava 1993, des. 11/7, 13/9), Ostrivec (Балагурі 1968, 144, рис. 5/14, 21, 22), Mahala (Смирнова 1972, 21, рис. 5/13), Olteni (Cavruc 2003, 79, foto 159), Cândești (Florescu, Florescu 1990, fig.18/3), Negrițești (Diaconu 2014, 150), Rotbav (Vulpe, Dietrich, Dietrich 2009, 188), Sabatinovka, Uškalka, Čikalovka, Zmejevka (Шарафутдинова 1982, 103). În „cenușarul” nr. 3 cercetat în așezarea culturii Noua de la Mahala a fost descoperită o concentrație din 12 vase miniaturale, lângă care au fost găsite și două piese semisferice din lut prevăzute cu adâncitură pe mijloc, cunoscute în literatura de specialitate și sub denumirea de „hlebcy” (Смирнова 1972, 16, рис. 1; idem 1993, Abb. 4). În așezarea de tip Sabatinovka de la Nisporeni a fost găsită o piesă de formă conică, cu capătul de sus adâncit în interior care, probabil, la fel, reprezintă o imitație de vas (fig. 3/6). La Zmejevka a fost descoperită o tigaie miniaturală cu diametrul de 5,5 cm și înălțimea de 1,2 cm (Шарафутдинова 1982, 103). Vase miniaturale sunt cunoscute și în cadrul culturilor Trzciniec (Залізник 2005, рис. 28/4), Belogradovka³, (Тереножкин 1961, 52, рис. 28/1-4, 6; Березанская 1982, 177; idem 1985, рис. 136/12; Залізник 2005, рис. 34/42, 49-51), Belozerka (Шарафутдинова 1982, 103); Gava-Holigrady (Mareș et al. 2008, 120-121). Posibil, acestea erau utilizate ca recipiente miniaturale în „scenariul” unui anumit ritual.

Piese de formă sferică, semisferică cu adâncitură mediană, ovală, discoidală și în formă de covrig (fig. 4/1-16) modelate din lut ars similar după conținutul pastei celui folosit pentru modelarea figurinelor. Piesele de formă sferică sunt cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de bile, globulețe, oușoare sau bulgări (diametrul 5,0-6,0 cm), iar cele de formă semisferică sau oval alungită, prevăzute cu adâncitură mediană – „pâinici”, „pânișoare”⁴ (diametrul – 5,0-6,0 cm). O excepție prezintă cele desco-

perite în groapa rituală din așezarea Mologa, dimensiunile cărora variază între 6,0×5,0 cm și 12,0×4,5 cm (Агульников, Малюкевич 2010, 156). Astfel de piese au fost descoperite răzleț la Ghindești (Мелюкова 1961, 22, рис. 7/5, 6), Cobîlea (Левицкий 1988, 13-31, рис. 5/4; 24/2; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/6), Ostrivec (Балагурі 1968, 144), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, 303, рис. 91/1, 3-6; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/10, 11; 7/2, 3), Bălăbănești (Никулицэ 1983, 19, рис. 5/29), Gura-Galbenei (Дергачев 1973, 100), Lățești, Popeni, Giurcani (Rotaru 1983, fig. 6/3-8, 11-14), Cavadinești (Dragomir 1959, 456-457, fig. 3/5,6), Rotbav (Dietrich 2011, 117), Zoltan (Cavruc 2003, 95), Coslogeni (Neagu, Nopcea 2007, 472-473), Ciulnița, Stelnica (Rența 2008, 28, 36) și *grupate* la Mahala (Смирнова 1972, 16, 18 рис. 1; 5/14, 15; Smirnova 1993, Abb. 4, 8/14-15; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/4, 5), Slobozia-Șireuți, Costești (Дергачев 1969, 116; Дергачев 1976, 41), Petrușeni (Левицкий 1985, рис. 15/19; 16/1-4, 6, 9; Levitskii, Sava 1993, 93, des. 2; 3/15; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/1-3; 7/1), Sarmuza (Агульников 1984, 10; Агульников 2006, 229, рис. 7/2, 4), Căușeni (Левинский 1986, рис. 6/6; 7/2, 4; 8/5; 9/1-4; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/7-9), Sosoara (Лапушнян 1969, 8; Агульников, Левинский 1990, 79), Platonești (Rența 2008, 32, fig. 15-17), Novoselica (Тоцев, Черняков 1986, рис. 4/10-15), Mologa (Агульников, Малюкевич 2010, 156, рис. 4/1-4, 6-11; Sîrbu 2012, 92, fig. 2/12), Novokievka, Uškalka (Gerškovič 1999, 53, 64, 66, Taf. 18/1-3; 37/2-11; 38/1-3; Иванова, Дзনেладзе 2006, 266-267; Sîrbu 2012, fig. 8/3), Gribovka (Иванова, Дзনেладзе 2006, 266, рис. 1/1), Čikalovka (Шарафутдинова 1964, 156-157, рис. 6/12-14). Analogii sunt cunoscute și în Hallstattul Timpuriu (Кашуба 2000, рис. XXXII/4, 5, 12). În literatura de specialitate acestea sunt considerate a fi simbol al cultului agricol, dat fiind faptul că în pasta multor din ele s-au observat resturi sau urme de cereale (orz, seacă, grâu) (Агульников, Левинский 1990, 79). Alți autori le consideră a fi obiecte folosite în cadrul procesului de gătit (Dietrich 2011, 117). Prezența lor în locuințe, lângă vatră, presupune legătura lor cu cultul focului, al vetrei casei, caracteristic popoarelor de păstori-agricultori (Шарафутдинова 1964, 166). Posibil, împreună cu figurinele zoomorfe, alături de care sunt descoperite în unele cazuri, acestea simbolizau pâinea și carnea și reflectau ocupațiile de bază ale comunităților Noua-Sabatino-vka-Coslo-

² Material inedit. Locul păstrării: Fondurile Muzeului Național de Istorie.

³ În fiecare „cenușar” de tip Belogradovka cercetat au fost descoperite în jur de 35 de văscioare de regulă amplasate sub vetre alături de alte piese de cult (Березанская 1982, 177).

⁴ Denumirea de „pâinici” este un calc lingvistic al termenului din limba rusă „hlebcy”, cu care este denumită această categorie de piese în literatura de specialitate rusă și ucraineană.

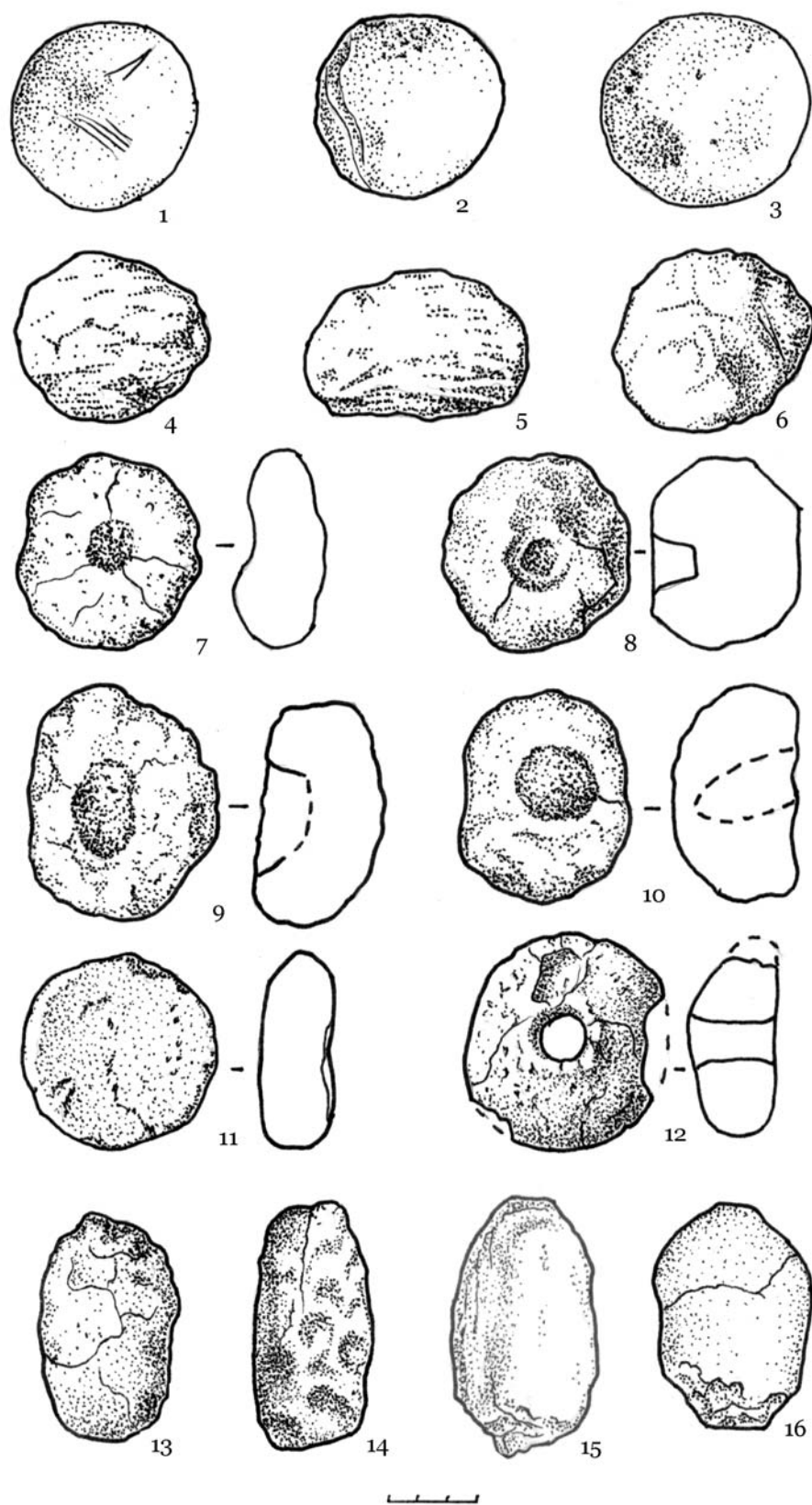

Fig. 4. Piese din lut ars: 1-3, 13 - Petrușeni (după Левицкий 1985, рис. 15/19, 16/1, 3, 6); 4, 5 - Mahala (după Смирнова 1972, рис. 5/14, 15); 6 - Cobîlea (după Левицкий 1988, рис. 24/2); 7 - Giurcani (după Rotaru 1983, fig. 6/6); 8 - Căușeni (după Левинский 1986, рис. 8/5); 9, 15, 16 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 91/1, 3, 5); 11, 12, 14 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 18/1; 37/8; 38/2); 10 - Mologa (după Агульников, Малокевич 2010, рис. 4/6).

geni, și anume – creșterea animalelor și agricultura. Bilele din lut, la fel ca și piesele de formă ovală din piatră, ce urmează să fie prezentate mai jos, erau posibil legate de cultul renașterii și al fertilității (Березанская 1982, 180). Respectarea ritualurilor ce țineau de aceste practici religioase se făcea cu scopul asigurării bunăstării locuinței (Березанская 1982, 168). Analogii sunt cunoscute în cadrul mai multor culturi din perioada târzie a epocii bronzului (Корочкова 2009, 26, рис. 2/16, 19), acest cult fiind răspândit de purtătorii culturii Sabatinovka (Тощев, Черняков 1986, 137). Conform datelor descifrate de pe tăblițele cuneiforme, analogii sunt cunoscute și în cadrul practicilor votive respectate de comunitățile hitite, care aduceau ca jertfe în cadrul ritualului numit „marea adunare” pâini de diferite forme (zoo-morfă, antropomorfă, teomorfă), majoritatea din ele fiind sfărâmate (Тощев, Черняков 1986, 135).

Butonii (fig. 5/1-6) Au formă discoidală și sunt realizați din os, fiind cunoscut doar un exemplar lucrat din corn de cerb. Dimensional butonii se încadrează între 2,3-7,7 cm în diametru. Se împart în trei tipuri: a) butoni cu suport de prindere; b) butoni cu perforație centrală; c) butoni neperforați (Diaconu, Sîrbu 2014, 127). Din cele 16 exemplare cunoscute la etapa actuală pe întreg arealul grupului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni, doar unul este nedecorat (Diaconu, Sîrbu 2014, 127). Decorul prezintă simbolul solar, redat în manieră statică (raze, cercuri) sau dinamică (spirale) (Diaconu 2014, 270). Butoni au fost descoperiți la Slobozia-Șireuți (Дергачев 1969, 117, табл. III/19; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/7; Diaconu, Sîrbu 2014, 127, fig. 2/12a-b), Căndești (Florescu, Florescu 1990, 71, fig. 34/4), Andrieșeni, Gârbovăț, Bărboasa, Lichitișeni, Cavadinești (Florescu 1991, fig. 153/1-8; Diaconu, Sîrbu 2014, 125-127, fig. 2/2-9), Crasnaleuca, Târgu Secuiesc (Cavruc 1998, fig. 2/2, 7; Diaconu, Sîrbu 2014, 126-127, fig. 2/1, 13), Dumești, Mihăileni (Diaconu, Sîrbu 2014, 126, fig. 2/10, 11). Alte trei exemplare provin din necropolele Pererîta (Яровой, Курчатова 1988, рис. 8/6; Cavruc 1998, fig. 2/1; Sava 2002a, fig. 36/3; Sîrbu 2011, 205, 214, fig. 9/6; Diaconu, Sîrbu 2014, 126-127, fig. 3/3), Crasnoe (Серова, Яровой 1987, рис. 17/4; Савва 1992, 45-46, рис. 14/14; Sîrbu 2011, 205, 209, fig. 9/8) și Nagornoe (Савва 1992, 45-46, рис. 14/13; Черниенко 2014, рис. 2/13). Simbolul solar, reprezentat prin ornamentul de pe butoanele de os, ne vorbește despre existența cultului solar la comunitățile Noua-Sa-

batinovka-Coslogeni. Reprezentarea simbolică a soarelui se făcea pe piese care, posibil, reprezentau însemne ale puterii, superiorității. Piese similare sunt cunoscute și în cadrul culturilor Srubnaja și al ceramicii cu multe brâie (Березанская и др. 1994, 165, рис. 52/3-5). Discuri modelate din lut și prevăzute cu ornament incizat, de regulă reprezentând simbolul soarelui, au fost descoperite și în așezările culturii Monteoru (Florescu 1979, 82, 10-108, fig. 8/1, 2). După părerea M. Florescu, raritatea discurilor de lut permite presupunerea că acestea erau purtate de persoane care aveau un anumit rol în cadrul anumitor ritualuri legate de cultul soarelui (Florescu 1979, 82, 108), ceea ce putem admite și pentru butoanele din os. Simbolul solar este reprezentat și pe un fragment de măciucă, descoperit în așezarea culturii Noua de la Slobozia-Șireuți (Дергачев 1969, 118, табл. III/24).

Pandantivele (fig. 5/7-26). Este dificil de precizat care din pandantivele caracteristice acestor culturi erau simple podoabe și care aveau semnificație votivă. Însă, ținând cont de anumite criterii, putem presupune că pandantivele cruciform-antropomorfe din bronz, trapezoidale din os și colții de animal reprezentau amulete. Amuletele erau purtate cu scopul transmiterii către persoana posesoare a calităților reale ale ființei sau obiectului reprezentat de amuletă (Florescu 1979, 112).

Pandantivele trapezoidale prelucrate din os plat de animal (fig. 5/8-12) sunt prevăzute în partea superioară cu un orificiu de suspensie. Două pandantive trapezoidale din bronz cu capătul răsucit provin din depozite de bronzuri (Шарафутдинова 1982, рис. 52/8; Sîrbu 2013, 214, fig. 6/4), în așezări fiind descoperite exemplare prelucrate exclusiv din os, cu dimensiuni ce variază între 4,5-7,2 cm lungime și 2,3-4,5 cm lățime. Acestea provin din așezările Ghindești (Мелюкова 1961, рис. 9/4; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/2), Petrușeni (Levitskii, Sava 1993, des. 3/11; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/3), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, рис. 84/14; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/10) și Novoselica (Тощев, Черняков 1986, рис. 6/7). Analogie prelucrată din lut ars este cunoscută în cadrul culturii Monteoru (Florescu 1979, 116, fig. 27/3). Probabil, forma trapezoidală a acestora imită figura feminină (Березанская 1982, 176). Un pandantiv din os de formă ovală alungită cu capătul mai îngust ușor dilatat, prevăzut central cu orificiu a fost descoperit în așeza-

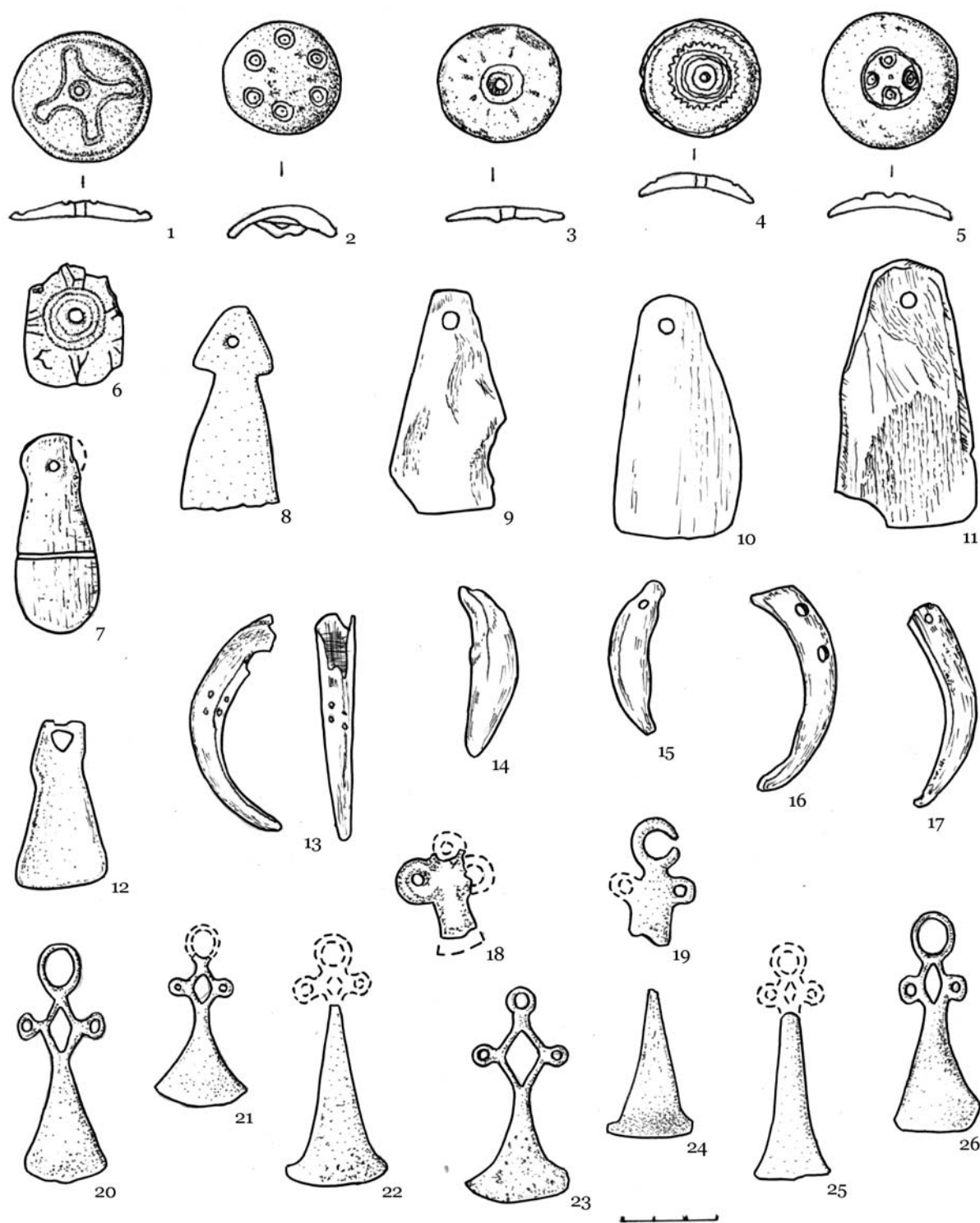

Fig. 5. Butoni din os: 1 - Bărboasa (după Florescu 1991, fig. 153/4); 2 - Cavadinești (Florecu 1991, fig. 153/8); 3, 4 - Gârbovăț (după Florescu 1991, fig. 153/3, 7); 5 - Andrieșeni (după Florescu 1991, fig. 153/1); 6 - Slobozia-Șireuți. Pendantive din os: 7 - Zlatopol' (după Gerškovič 1999, Taf. 10/4); 8 - Slobozia-Șireuți; 9 - Ghindești (după Мелюкова 1961, рис. 9/4); 10 - Novoselica (după Тошев, Черняков 1986, рис. 6/7); 11 - Petrușeni (după Levitsckii, Sava 1993, des. 3/11); 12 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 84/14). Pendantive din dinți de animale: 13 - Ghindești (după Мелюкова 1961, рис. 11/6); 14-16 - Gîrbovăț (după Florescu 1991, fig. 155/2, 5, 11); 17 - Cavadinești (după Florescu 1991, fig. 155/10). Pendantive din bronz: 18 - Ostrivec (după Балагурі 1968, рис. 3/8); 19 - Mahala (după Смирнова 1968, рис. 7/І 21); 20, 26 - Ulmi-Liteni (după Diaconu 2012, fig. 1/1, 11); 21 - Mălăiești (după Diaconu 2012, fig. 2/3); 22, 25 - Ghindești (după Dergacev 2012, fig. 8/23, 24); 23 - Belcești (după Diaconu 2012, fig. 1/12); 24 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 72/26). 1-5, 10, 14-19 - fără scară.

rea culturii Sabatinovka de la Zlatopol' (fig. 5/7) (Gerškovič 1999, Taf. 10/4). Un alt exemplar de pandantiv trapezoidal din os a fost descoperit la Slobozia-Șireuți. Partea superioară a acestuia se termină în formă de triunghi, prevăzut pe mijloc cu un mic orificiu de suspensie, în ansamblu piesa amintind o siluetă feminină (Дергачев 1969, табл. III/16; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/4). O piesă asemănătoare celei descoperite la Slobozia-Șireuți este cunoscută în așezarea culturii Srubnaja de la Pičevka (Березанская 1982, рис. 67/5).

Pandantivele din dinte de animal (mistreț, cerb, porc, câine etc.) (fig. 13-17) posibil reprezentau amulete care erau în strânsă legătură cu cultele practicilor vânătoarești și ale creșterii animalelor. Nu este exclus ca acestea să fi fost trofee, simbol al supremației omului asupra animalului. Pandantive din dinte de animal au fost descoperite în așezările de la Ghindești (Мелюкова 1961, рис. 11/6; Sîrbu 2011, 205, fig. 9/9), Căușeni (Левинский 1986, рис. 5/7, 6/7), Gârbovăț, Cavadinești (Florescu 1991, fig. 155/2, 4, 5, 10, 11).

Pandantivele cruciform-antropomorfe (fig. 5/18-26) sunt prelucrate dintr-o placă subțire de bronz, de formă trapezoidală, terminată în partea superioară cu trei brațe circulare, în unele cazuri cu decupaj romboidal central. Lungimea acestora variază între 4,4-11,5 cm. Aceste piese, amintesc prin aspectul lor silueta feminină prezentată stilizat, însuși decupajul central de formă romboidală fiind cunoscut pentru etapele vechi ale preistoriei ca reprezentare geometrică ce simbolizează feminitatea (Diaconu 2012, 32). Totodată, forma acestor pandantive amintește crucea cu ureche (anh) – simbol sirian și egiptean vechi, hierogliful care simbolizează viața și care este ținut în mână de zeitățile reprezentate în majoritatea imaginilor cu zei (Свешников 1968, 16). Cele mai multe exemplare ale acestui tip de pandantiv provin din depozite de bronzuri. Depozitarea lor în unele cazuri în stare parțială presupune fragmentarea intenționată a lor în procesul anumitor practici votive (Diaconu 2012, 32). În cadrul așezărilor de tip Noua-Sabatinovka, pandantive cruciform-antropomorfe au fost descoperite la Mahala (Смирнова 1969, 15, рис. 7/121; Дергачев 2012, илл. 8/21; Diaconu 2012, 23, 2/6; Sîrbu 2014, 193, fig. 5/8), Ostives (Балагурі 1968, рис. 3/8, Дергачев 2012, илл. 8/22; Diaconu 2012, 23, fig. 2/7; Sîrbu 2014, 193, fig. 5/6), Ghindești (Мелюкова 1961, рис. 13/3, 4; Дергачев 2012, илл. 8/23,24; Sîr-

bu 2014, 193, fig. 5/5,7), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, рис. 72/26; Дергачев 2012, илл. 8/25; Sîrbu 2014, 193, fig. 5/9) Cantemir (Церна, Топал 2013, 192, рис. 2/12), Mălăiești (Dergacev 2002, 156, pl. 46 B; Diaconu 2012, 23, fig. 2/3), Ghireni (Dascălu 2007, 192, pl. 62/26; Diaconu 2012, 22), Belcești (Diaconu 2012, 22, fig. 1/12; Дергачев 2012, илл. 8/15). În cadrul depozitelor de bronzuri, pandantive au fost descoperite la Petrușeni (Дергачев 2012, 164, илл. 6/5), Ulmi-Liteni (Petrescu-Dîmbovița 1964, 257-258, fig. 5/8,9; Petrescu-Dîmbovița 1977, 77-78, pl. 88/10-11; Florescu 1991, 137, fig. 101/4, 7; Дергачев 2012, илл. 8/9-11; Diaconu 2012, 23, fig. 1/11), Băleni (Petrescu-Dîmbovița 1977, 73, fig. 74/1-8; Diaconu 2012, 22, fig. 2/11; Дергачев 2012, илл. 8/2-8), Suceava (Diaconu 2012, 23, fig. 1/9), Antonovka (Черняков 1985, рис. 63/3,4; Дергачев 2012, илл. 8/19, 20; Diaconu 2012, 22, fig. 2/1, 2), Derzhiv (Крушельницька 2006, 143, рис. 56/3; Diaconu 2012, 22, fig. 2/5; Дергачев 2012, илл. 8/16), Solonec (Шарафутдинова 1982, рис. 52/1; Дергачев 2012, илл. 8/28; Залізник 2005, рис. 30/30; Diaconu 2012, 23, fig. 2/12).

Piesele ovale din piatră, amintind forma unui ou (fig. 6/1-6) sunt lucrate de regulă din gresie și au suprafața bine șlefuită. Înălțimea acestora variază între 4,5-5,5 cm iar diametru între 4,0-5,5 cm. Descoperiri de acest tip au fost făcute la Ghindești (Мелюкова 1961, рис. 11/5; Sîrbu 2013, 170, fig. 5/13), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, 294, рис. 87/10, 14; Sîrbu 2013, 170, fig. 5/14), Novoselica (Тоцев, Черняков 1986, 129, рис. 6/11; Sîrbu 2013, 170, fig. 5/15), Čikalovka (Шарафутдинова 1964, 165, рис. 7/2, 3, 6), Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 35/9), Zlatopol' (Gerškovič 1999, Taf. 9/1-16; Иванова, Дзнеладзе 2006, 266, рис. 1/2). Pieselor din piatră și lut de formă ovală descoperite în arealul culturii Sabatinovka li se atribuie cultul „vieții și renașterii”, forma ovală fiind caracteristică și majorității gropilor funerare ale acestei culturi (Иванова, Дзнеладзе 2006, 266). Prezența acestui tip de piesă în așezările Noua-Sabatinovka-Coslogeni alături de alte piese cu caracter votiv susțin această ipoteză.

Sceptrele (fig. 6/7-12) reprezintă o categorie de piesă căreia în literatura de specialitate i se atribuie o dublă semnificație – de unealtă și totodată atribut de cult (Черняков 1985, 92; Сава 1987, 69). Sunt lucrate din rocă dură: granit, marmură, serpetin și alte specii rare de piatră, au formă

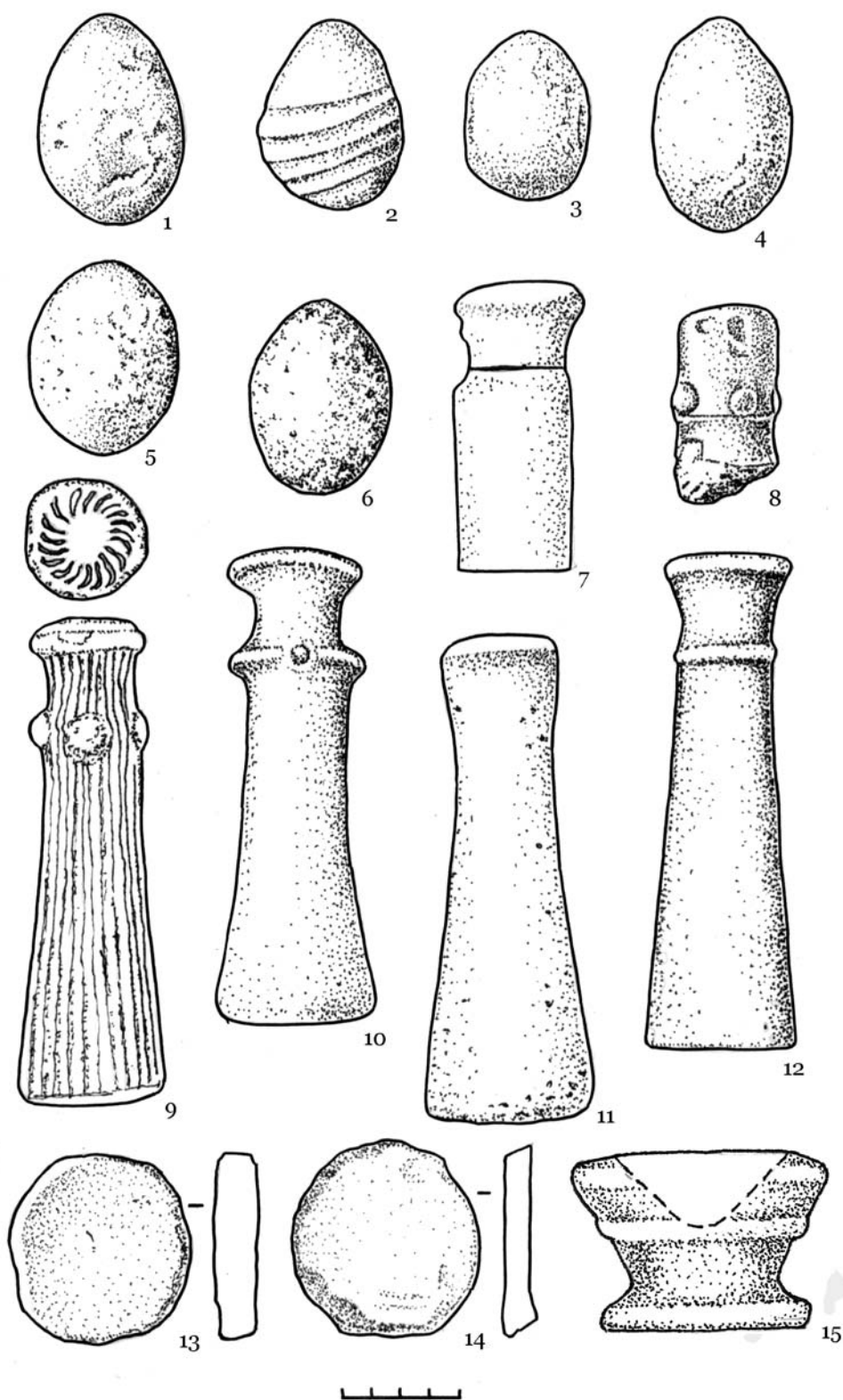

Fig. 6. Piese de formă ovală din piatră: 1, 5, 6 - Čikalovka (după Шарафутдінова 1964, рис. 7/2-6); 2 - Ghindești (după Мелюкова 1961, рис. 11/5); 3 - Odaia-Miciurin (după Сава, Кайзер 2011, рис. 87/10); 4 - Novokievka (după Gerškovič 1999, Taf. 35/9). Sceptre: 7, 9 - Chiperceeni (după Савва 1987, рис. 2/9; 3/9); 8 - Ghindești (după Мелюкова 1961, рис. 11/12); 10 - Čikalovka (după Шарафутдінова 1964, рис. 7/1); 11 - Petreni (după Савва 1987, рис. 2/4); 12 - Voinești (după Florescu 1991, fig. 158/6). Discuri din piatră: 13 - Slobozia-Șireuți; 14 - Cuconești. Piuă: 15 - Basarabeasca (după Сава 1987, рис. 2/24).

conică alungită, cu capătul superior terminat în formă de buton sau ciupercă, în multe cazuri fiind prevăzut în partea superioară cu patru butoni mai mici, dispuși simetric. Au suprafața bine șlefuită. Uneori sceptrele de acest tip sunt decorate suplimentar cu ornamente. Înălțimea lor atinge 25,0 cm, diametrul părții inferioare variază între 4,0 și 7,5 cm, capătul în formă de ciupercă în unele cazuri atingând 5,0-6,0 cm (Cavva 1987, 63). În arealul complexului cultural Noua-Sabatinovka sunt răspândite sceptre de tipul I, II și foarte rar III din cele cinci tipuri propuse de N. Boroffka (Boroffka, Sava 1998, 19-46, Abb.1-18). În articolul de față nu ne propunem o prezentare tipologică a sceptrelor, nici catalogarea și descrierea arealului de răspândire a acestora, informațiile respective fiind prezentate într-un studiu amplu semnat de N. Boroffka și E. Sava (Boroffka, Sava 1998, 17-113).

Sceptre au fost descoperite la Ghindești (Мелюкова 1961, рис. 11/12; Сава 1987, рис. 1/23; Boroffka, Sava 1998, 82, Abb.5/2; Sîrbu 2013, 175, fig. 8/4), Chiperceni (Черняков 1985, рис. 42/17; Сава 1987, рис. 2/9, 14; 3/9; Boroffka, Sava 1998, 79, Abb. 2/10; 6/1; 9/6; Sîrbu 2013, 175, fig. 8/1, 3, 6), Petreni (Сава 1987, рис. 2/4; Boroffka, Sava 1998, 88, Abb. 10/14; Sîrbu 2013, fig. 8/2), Konstantinovka (Boroffka, Sava 1998, 84, Abb. 28/2), Novoselovka, Chioselia Mare (Агульников, Мистрян 2014, 201, 204, рис. 3/1, 2; 4/1, 2), Galați (Черняков 1985, 91-92, рис. 42/13; Сава 1987, рис. 1/3; Boroffka, Sava 1998, 81, Abb. 2/8; Diaconu, Istina 2011, 56), Cîndești, Găiceana, Davideni, Măcin (Boroffka, Sava 1998, 79-81, 85, Abb. 2/5; 6/5; 7/7; 41/2; 42/1; Diaconu, Istina 2011, 55-56), Vlădiceasca, Coțofanca, Capidava, Dorobanțu (Черняков 1985, рис. 42/7-9; Сава 1987, рис. 2/3, 8, 17; Boroffka, Sava 1998, 79, 81, 93, Abb. 5/3; 8/2; 9/7; 28/3; Diaconu, Istina 2011, 56-57), Čikalovka, Vološskoe, Pivdennoe (Черняков 1985, 92, рис. 42/15, 20, 25; Сава 1987, рис. 1/1, 7, 2/15; Boroffka, Sava 1998, 79, 88, 94, Abb. 2/7; 4/10; 6/4), Uškalka, Verhnetarasovka, Vovnigi, Novoselovka (Шарафутдинова 1964, 164, рис. 7/1; Шарафутдинова 1982, рис. 53/4; Черняков 1985, рис. 42/14; Сава 1987, 67, рис. 1/15; 2/6; Boroffka, Sava 1998, 87, 92-94, Abb. 3/4; 8/3). Analogii sunt cunoscute și în cadrul culturilor Monteoru (Черняков 1985, рис. 42/12, 14; Сава 1987, рис. 1/2, 10; Boroffka, Sava 1998, Abb. 4/2, 4; 7/1, 2; 10/9; 28/1; 41/1, 3; 78; 81; 86; 93), Belozerka (Отрошенко

1985, рис. 142/44; Sîrbu 2013, 175, fig. 11/7). Posibil sceptrele aveau legătură directă cu turnarea metalului, fapt dovedit de unele descoperiri din cadrul depozitelor de bronzuri, unde au fost găsite, împreună cu pive în care s-au depistat urme de minereu (Сава 1987, 69). Unele date etnografice prezintă un statut deosebit al meșterilor în societate și existența unui ritual complicat legat de această meserie (Сава 1987, 69). De exemplu, ca analogie fixată documentar, în ritualul “marii adunări” practicat de hitiți, participau și diferiți meșteri, printre care deseori sunt amintiți metalurgiștii, care aduceau jertfă zeităților obiecte lucrate de ei (Тощев, Черняков 1986, 135). Cu siguranță, prelucrarea metalului a constituit un moment de cotitură în dezvoltarea comunităților perioadei târzii a epocii bronzului. Luând în considerație deficitul și valoarea metalelor în acele timpuri, putem presupune un statut aparte în cadrul comunității a meșterilor, însăși procesul de turnare fiind privit ca un ritual de transformare a metalului. Interesantă este și ipoteza conform căreia sceptrele puteau fi reprezentări antropomorfe stilizate, folosite în cadrul anumitor practici religioase (Diaconu, Istina 2011, 59). Posibil, sceptrele cu patru protuberanțe și corpul bogat ornamentat, reprezentau nu numai uneltele folosite în procesul de turnare a metalului, dar și însemne ale superiorității în societate a persoanei care deținea acest tip de piesă. Ornamentul cu patru protuberanțe este cunoscut și pe unele categorii de ace de păr din os (Ghindești, Mahala, Ostrivec, Gârbovăț, Trușești) și bronz (Ostrivec, Mahala, Teaca, Corlăteni, Văleni, Piatra-Neamț, Tăvădărești, Gârbovăț).

O dublă semnificație, ca și în cazul sceptrelor, o aveau posibil *pivele din piatră* (fig. 6/15). Arealul de răspândire a acestora corespunde cu cel al sceptrelor cu capăt în formă de ciupercă (Сава 1987, 68). Drept dovadă a legăturii funcționale dintre aceste două categorii de piese poate servi descoperirea lor împreună în locuința nr. 2 de la Alexeevka (Черняков 1985, 92; Сава 1987, 69, рис. 2/22), o descoperire asemănătoare fiind cunoscută și în așezarea culturii Andronovo de la Camușnoe I (Сава 1987, 68, рис. 2/21). Acestea au de regulă formă de binoclu și sunt de dimensiuni diferite (H: 5,0-10,0 cm). Pivele cunoscute la momentul de față provin în majoritatea cazurilor din descoperiri întâmplătoare: Basarabeasca, Dnepropetrovsk (Сава 1987, рис. 2/23, 24), Petreni (Dergacev 2010, 303).

Discurile din piatră (fig. 6/13, 14) prelucrate de regulă din rocă moale de gresie de culoare cenușiu-gălbuie sau cenușiu-deschisă, au una sau ambele fațete șlefuite superficial și doar în puține cazuri prezintă urme de utilizare intensă. Diametrul acestora variază între 3,9-8,0 cm și au grosimea de 1,0-2,5 cm. Descoperiri de acest tip s-au făcut la Ghindești (Мелюкова 1961, 29, рис. 7/7-9), Roșieticii Vechi (Мелюкова 1956, 31), Slobozia-Șireuți (Дергачев 1969, 118; Sîrbu 2013, 166, fig. 4/1-4), Cobîlea (Левицкий 1988, рис. 18/2; 29/1; Демченко, Левицкий 1992, 125), Odaia-Miciurin (Сава, Кайзер 2011, 299), Fetești (Ларина 1986, рис. 5/11, 6/3; Sîrbu 2013, 166, fig. 4/7), Cuconești (Sîrbu 2013, 166, fig. 4/5, 6), Ostrives (Балагурі 1968, 140, рис. 2/43), Nisporeni (Дергачев 1973, рис. 20/26), Novoselica (Тощев, Черняков 1986, рис. 6/30). Funcționalitatea acestor piese este incertă. Materialul relativ moale din care sunt prelucrate, plus urmele slabe de utilizare de pe suprafața acestora, pune la îndoială folosirea lor în calitate de unelte. Marginea neregulată, cu urme de așchiere, neșlefuită, presupune redarea și respectarea formei rotunde a piesei încă în faza incipientă a procesului de prelucrare. Toate aceste caracteristici, permit presupunerea că discurile din piatră ar putea reprezenta piese votive, forma rotundă amintind vatra, turtele, soarele – prezente în cultul vetrei, focului sacru, mai ales în contextul în care în unele cazuri acestea au fost descoperite împreună cu piese votive sau în apropierea acestora.

Pentru o imagine mai clară a locului pieselor cu caracter votiv în „cenușare”, locuințe și gropi, cât și pentru argumentarea semnificației cultice a acestora, considerăm necesară o prezentare mai detaliată a contextului descoperirii acestora în așezări de pe întreg arealul de răspândire a complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

Spațiul Carpați-Nistru

După cum este deja bine știut, „cenușarele” reprezintă un element specific pentru majoritatea așezărilor de tip Noua-Sabatinovka-Coslogeni. Semnificația acestora este interpretată diferit în literatura de specialitate, fiind considerate vestigii de locuințe de tip bordei sau de suprafață (Petrescu-Dîmbovița 1953, 449-450; Florescu 1964, 146; Florescu, Căpitanu 1968, 36; Florescu, Florescu 1990, 54-55; Сава, Кайзер 2011, 441-458), complexe formate într-o perioadă îndelungată de timp, ca rezultat al depozitării într-un loc stabilit al cenușii din vetre

și al obiectelor de uz casnic deteriorate (Смирнова 1969, 14) sau arderii bălegarului, gunoaielor și resturilor de bucătărie (Dragomir 1961, 152, 157). Rezultatele investigațiilor arheologice efectuate în cadrul mai multor „cenușare” au adus în discuție și caracterul votiv al unora din ele, acesta fiind atribuit cu precădere „cenușarelor” culturii Sabatinovka considerate, de majoritatea specialiștilor, locuri în cadrul cărora un rol important îl juca depunerea de ofrande animale și umane (Шарафутдинова 1986, 92-93; Тощев, Черняков 1986, 115-138; Levitskii, Sava 1993, 126; Sava 2005, 91; Vernescu 2013, 144). L. Dietrich este de părere că istoria „cenușarelor” este complexă și începe ca spațiu de activitate, care, pe parcurs își schimbă funcția, sensul, și devine în timp loc pentru anumite ritualuri (Dietrich 2013, 242).

În spațiul dintre Carpați și Nistru sunt cunoscute „cenușare” în care au fost descoperite posibile locuri de cult sau depuneri rituale. În cenușarul nr.4, cercetat la Cobîlea, au fost descoperite două concentrații de oase de bovine aflate în conexiune anatomică inexactă (Левицкий 1988, 13), plus alte patru grupuri a câte două cranii de bovine așezate cardinal pe suprafața „cenușarului” (Levitskii, Sava 1993, 133, des. 12). Cu siguranță, schema așezării acestor cranii pe suprafața „cenușarului” nu este întâmplătoare, ci mai degrabă reprezintă urmele unui ritual amplu. Aici au mai fost descoperite patru bile din lut ars și un vas miniatural (Levitskii, Sava 1993, des. 11/7; 13/9). Piese votive au fost descoperite și în „cenușarul” nr. 1 din cadrul aceleiași așezări, reprezentate de două figurine antropomorfe puternic stilizate (fig. 1/8, 9), cu corpul cilindric prevăzut cu adâncitură la ambele baze și suprafața acoperită de goluri de formă sferică cu diametrul de 0,2-0,3 cm, probabil urme de cereale (Демченко, Левицкий 1992, рис. 2/2), opt bile din lut ars și un vas miniatural. Tot aici a fost făcută o descoperire impresionantă, o mandibulă umană (fig. 7/1-3), care cu siguranță prezintă un accesoriu de cult. Ceea ce atrage o atenție deosebită, și reprezintă totodată o practică neobișnuită, este aspectul nefiresc al celor patru dinți incisivi piliți în jumătate pe verticală. După toate semnalmentele, această „operație” a fost făcută cu mult înainte de moartea individului (Левицкий 1988, 7)⁵. Posibil, piesa era folosită

⁵ În raportul de săpătură gropile nu sunt prezentate ca componente ale locuinței nr. 5 (Дергачев 1976, 41-42), informația fiind precizată de autorul săpăturilor în publicația din 1982 (Дергачев 1986, 67, рис. 19).

Fig. 7. Cobîlea. Mandibulă umană descoperită în „cenușarul” nr. 1: 1 - desen (după Levitskii, Sava 1993, des. 11/9); 2, 3 - foto.

în calitate de pandantiv. În așezarea culturii Srubnaja de la Iličevka este cunoscut un pandantiv din craniu uman (Березанская 1990, 88).

Recent, prin prisma cercetărilor efectuate la Rotbav, s-a adus în discuție ideea că „cenușarele” erau locuri complexe pentru activități lucrative dar și ceremonii cultice. Aspectul ritualic în cadrul „cenușarului” cercetat la Rotbav este argumentat prin prezența concentrațiilor de vase kantharos și a ceștilor, care foarte probabil aveau funcția de recipiente pentru diferite tipuri de ofrandă, în primul rând lichidă, după cum indică forma vaselor (Dietrich 2011, 115; Dietrich 2013, 237, 242; Dietrich 2014, 61). În așezarea culturii Noua de la Rotbav au fost descoperite peste 30 de vase de acest tip, marea majoritate a căroră provin din „cenușar”. Vasele de tip kantharos prezintă un inventar constant în mormintele culturii Noua (Dietrich 2011, 115). Prezența lor „în cenușar este probabil legată de anumite „băut festiv” în cadrul unor sărbători speciale a comunității” (Dietrich 2011, 115-117). L. Dietrich este de părere că forma și poziția torșilor cu boton a vaselor de tip kantharos prezintă caracteristici zoomorfe, puternic stilizate, foarte probabil, reprezentând bovine dar și alte specii cu însemnătate în cadrul real sau mitologic (Dietrich 2011, 117). Tot în baza cercetărilor efectuate în cadrul acestui „cenușar” a apărut ideea că mai multe din artefactele din bronz descoperite în așezările culturii Noua ar putea reprezenta de fapt depozite în „cenușar” (Dietrich 2013, 237, 242). Din categoria piese votive în „cenușarul” de la Rotbav au mai fost descoperite bile din lut ars, rondelile și vase miniaturale (Vulpe, Dietrich, Dietrich 2008, 263; Vulpe, Dietrich, Dietrich 2009, 188; Dietrich 2011, 117).

O importanță aparte în studierea problemei legate de viața spirituală a comunităților Noua-Sabatinovka-Coslogeni o reprezintă „cenușarul” de la Novoselica, care se diferențiază prin mai multe aspecte de „cenușarele” obișnuite caracteristice acestui complex cultural. Localizat separat de așezare, în luncă, pe malul râului, acesta era înconjurat de un număr mare de gropi, printre care se evidențiază un loc de sacrificiu. După părerea lui G. Tošev, gropile erau destinate anumitor activități rituale (Тошев, Черняков 1986, 134). În partea de S și S-E a „cenușarului”, au descoperite două crani de bovine. Lângă craniul localizat în partea de S s-a găsit o cantitate mare de oase de bovină așezate în conexiune anatomică. Neobișnuită este des-

coperirea făcută în partea de S-E a „cenușarului”, la adâncimea de 1,1 m. Aici a fost găsit un craniu de cal și a alte zece exemplare poziționate pe linie S-V-N-E, îndreptate în direcție N-V, cărora le lipseau mandibula și erau așezate inversat peste unul (Тощев, Черняков 1986, 125, рис. 3). În partea de S-V, S-E și E a „cenușarului” au fost descoperite 3 grupe de piese din lut (în total 10 bucăți) diferite ca formă și dimensiuni (sferice, dreptunghiulare, turtițe, covrigi) (Тощев, Черняков 1986, 123, рис. 3). Tot aici a fost descoperită o piesă din piatră în formă de ou. La 2-4 m N-E de „cenușar” a fost depistat locul de cult menționat mai sus - o platformă trapezoidală formată din pietre mărunte cu baza clădită din pietre de dimensiuni mari. Pe suprafața acesteia au fost găsite fragmente ceramice și oase de animale, toate cu urme de ardere (Тощев, Черняков 1986, 125, рис. 5/1). În partea de E, platforma continua cu o porțiune de formă semicirculară din lut ars până la culoarea roșie. Sub aceasta, a fost descoperită o groapă de formă ovală ușor adâncită, cu diametrul de 2,0 m, fundul căreia era puternic ars, de culoare roșie-portocalie. Parțial groapa era umplută cu pietre de gresie cu urme de ardere intensă (Тощев, Черняков 1986, 125, рис. 5/2). După părerea autorului săpăturii, construcția pe unul și același loc a unei gropi captușite cu piatră, ulterior acoperită cu o platformă de piatră, vorbește probabil despre istoria în timp a acestui loc de cult, groapa rituală fiind înlocuită ulterior cu platforma din piatră (Тощев, Черняков 1986, 133). Un loc de cult asemănător a fost descoperit la marginea așezării de la Majaki, unde au fost localizate urmele unui rug, pete de cenușă în amestec cu oase calcinate, fragmente ceramice, bucăți de lut ars, fragmente de figurine, oase de animale și de pește (Тощев, Черняков 1986, 137). Cu privire la depunerile de oase de animale, autorii săpăturii sunt de părerea că acestea ar putea reprezenta morminte simbolice ale animalelor implicate în practici rituale. Posibil, după consumarea cărnii, oasele erau depuse în pielea animalului, obicei cunoscut comunităților culturilor Srubnaja și Andronovo (Тощев, Черняков 1986, 123). În „cenușarul” de la Novoselica au mai fost descoperite 9 morminte, dintre care două din perioada bronzului târziu, localizate la adâncimea de 1,12 m, aproape pe centrul „cenușarului”.

Piese cu caracter votiv sunt cunoscute în majoritatea „cenușarelor” cercetate, acestea fiind descoperite răsleț sau grupat în cadrul unor locuințe și gropi.

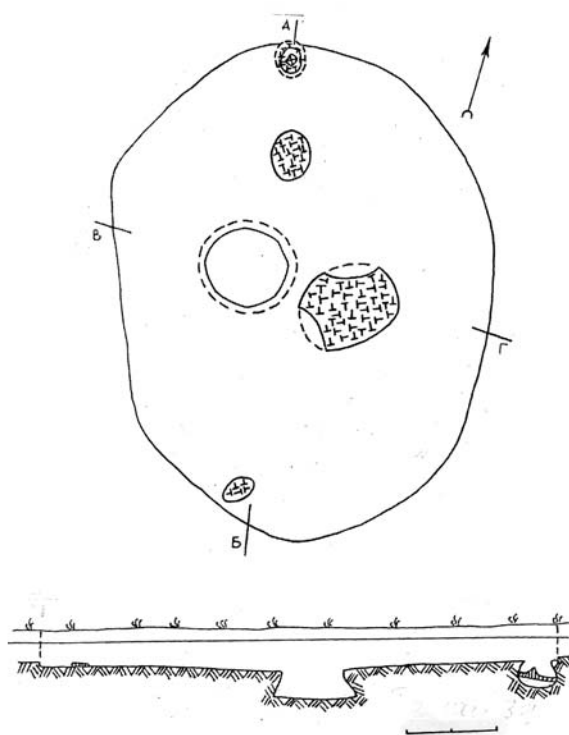

Fig. 8. Tomai. Planul și secțiunea „cenușarului” (după Щербакова 1984, табл. V).

În „cenușarul” nr. 1, cercetat la Ghindești, au fost descoperite patru figurine zoomorfe (Мелюкова 1956, 12). Cea mai mare dintre acestea după toate semnalmente reprezintă un porc, celelalte trei fiind modelate mai stilizat. Plasarea lor aproape pe centrul „cenușarului” poate fi privită ca o simplă coincidență și în același timp ca o depunere ritualică, mai ales ținând cont de faptul că pe lângă figurinele zoomorfe în „cenușar” au mai fost descoperite piese din lut semisferice cu adâncitură mediană, turtițe modelate din același tip de pastă de lut, o piesă din piatră în formă de ou, care la fel reprezintă inventar votiv.

În așezarea culturii Sabatinovka de la Tomai a fost descoperit un „cenușar” (fig. 8) de dimensiuni mici (circa 10,5×3,8 m), prezentat de autoarea săpăturii ca locuință (Щербакова 1984, 7, табл. 5, 6). Aproximativ în zona de mijloc a acestuia a fost descoperită o vatră masivă (2,0×1,4 m) de formă ovală. Alte două vetre mai mici (0,9×0,7 m și 0,7×0,35 m) au fost localizate la N și S-V de vatra centrală. O a patra vatră a fost depistată în cadrul unei gropi de lângă peretele nordic al locuinței. Aceasta avea formă rotundă și adâncimea de 0,4 m. Pereții se lărgeau treptat spre baza

rotunjită al gropii, unsă cu un strat de pastă de lut (2,0-3,0 cm) în amestec cu mult nisip, care de fapt reprezenta vatra (Щербакова 1984, 8-9). Partea inferioară a gropii era aproape pe jumătate umplută cu cenușă. Pe tot diametrul gropii stratul de cenușă era acoperit cu un strat subțire de lipitură arsă, modelată pe centru în formă de piramidă. Înălțimea piramidei era de 0,15 m, baza având dimensiunea de 0,2 m. Mai sus, până la nivelul podelei, groapa era acoperită cu cenușă și fragmente de trestie calcinată (Щербакова 1984, 9, табл. 6). Posibil, această groapă servea drept loc sacru, destinat practicării unui anumit ritual. La fel, prezența celor trei vetre, dintre care una masivă, poziționată central, permit presupunerea unui loc de cult. Cu toate acestea, inventarul extrem de sărăcăcios descoperit aici, format din resturi de ardere, oase de animale și fragmente ceramice, nu ne permite colectarea datelor suficiente care ar confirma funcția cultică a acestui „cenușar”.

O concentrație de piese din lut a fost descoperită și în una din gropile locuinței nr.5⁶ din cadrul „cenușarului” nr. 4 de la Costești. Aici a fost localizat conturul a două gropi de formă ovală neregulată, unite între ele. În partea centrală a gropii poziționate nordic, la adâncimea de 0,85 m a fost descoperită o vatră de lut, alături de care se afla o concentrație de piese din lut de formă sferică întregi și fragmentare și o cană cu două torți (Дергачев 1976, 41; Дергачев 1982, 68-69). În groapă au mai fost descoperite 139 fragmente de ceramică și un omoplat crestă. Groapa poziționată sudic era aproape similară celei nordice după formă și dimensiuni și la fel era prevăzută pe peretele vestic cu o nișă largă, ușor adâncită (Дергачев 1976, 42).

O altă depunere ritualică a fost descoperită în cadrul „cenușarului” nr. 3 de la Mahala. În jumătatea de S a locuinței nr.3 a fost găsită o vatră din lut bătătorit în interiorul căreia se afla o concentrație de piese sferice din lut ars. Alte câteva exemplare s-au depistat în groapa de lângă vatră (Смирнова 1972, 17).

Un alt posibil loc de cult a fost descoperit la Samurza. Aici s-au găsit 11 vetre, dintre care două de dimensiuni mai mari, de formă dreptunghiulară (fig. 9) (Агульников 1984, 4-7, рис. 2; Агульников 2006, 221-223, рис. 1/2, 3; 3/4, 7).

⁶ În raportul de săpătură gropile nu sunt prezentate ca componente ale locuinței nr. 5 (Дергачев 1976, 41-42), informația fiind precizată de autorul săpăturilor în publicația din 1982 (Дергачев 1986, 67, рис. 19).

Construcția nr. 1 reprezenta o vatră dreptunghiulară în plan cu lungimea de 1,7 m, lățimea de 1,6 m și adâncimea de 0,4 m. Pereții erau căptușiți cu plăci masive de gresie neprelucrată, golurile dintre acestea fiind umplute cu lipitură arsă intens. Suprafața exterioară a construcției era acoperită cu un strat de pietre de dimensiuni mici în amestec cu fragmente de lipitură, fragmente ceramice și oase calcinate. Baza construcției era formată din plăci de piatră cu suprafața arsă printre care s-au descoperit cărbuni de lemn și bucăți mari de lipitură (Агульников 1984, 4-5; Агульников 2006, 221). A doua construcție – nr. 9 se afla la distanța de circa 9,0 m NV de construcția nr.1, avea formă dreptunghiulară în plan și reprezenta o concentrație de pietre cu urme de ardere intensă. Aceasta avea lungimea de 1,7 m și lățimea de 1,46 m. Printre pietre au fost descoperite fragmente mari de lipitură, oase de animale și fragmente ceramice. La distanța de 0,4-0,45 m de la marginea fiecărui colț al construcției a fost descoperită câte o groapă de par cu diametrul de 0,20-0,22 m și adâncimea de 0,15 m (Агульников 1984, 6; Агульников 2006, 223), ceea ce presupune că construcția respectivă era prevăzută cu acoperiș. Alte cinci vetre descoperite în cadrul acestui complex, erau poziționate în formă de semicerc în jurul construcției nr. 9, iar două la distanță de 0,8-1,0 m în partea de E și V a construcției. Poziția centrală a construcției față de celelalte vetre, faptul că tot acest complex nu a fost descoperite în cadrul unor locuințe, cât și aranjarea vetrelor în formă de semicerc, permit presupunerea unui loc de cult în care se practicau anumite ritualuri comune. Locuri de cult prevăzute cu acoperiș sunt cunoscute și în cadrul culturii Trzciniec (Березанская 1982, 159-161, рис. 157, 158). În vatra nr. 7, a fost descoperită o concentrație de pietre, lut ars și oase calcinate, printre care și un fragment de os uman din regiunea bazinului (Агульников 1984, 5-6; Агульников 2006, 223). În cadrul aceleiași așezări a fost cercetată o locuință în zona vetrei căreia s-a găsit o concentrație de piese din lut de formă sferică și ovală (Агульников 1984, 10, рис. 3; Агульников 2006, 229, рис. 7/2, 4).

O posibilă vatră de cult a fost descoperită în așezarea culturii Noua de la Crasnoleuca. Aceasta avea formă pătrată cu una din laturi deschisă, celelalte trei fiind formate din pietre dreptunghiulare. Zona centrală era lipită cu lut, ars intens (Dascălu 2007, 181; Diaconu 2010, 28). Vetre de

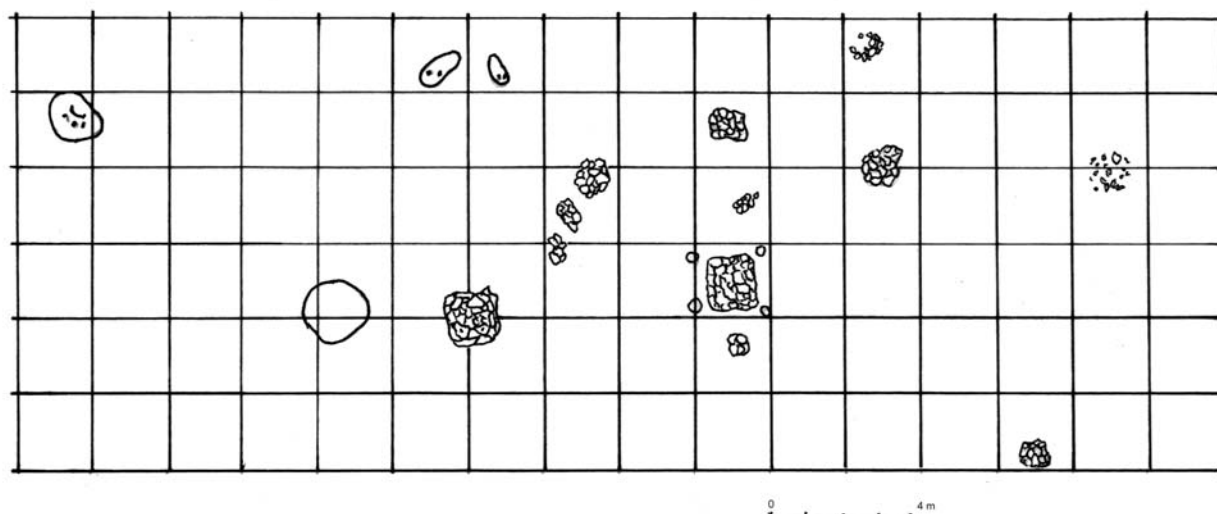
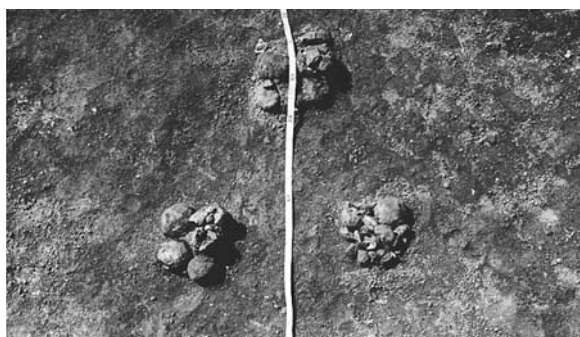

Fig. 9. Samurza. Planul general al șantierului nr. 1 (după Агульников 1984, рис. 2).

cult sunt cunoscute și în culturile perioadei mijlocii a epocii bronzului (Baltag, Boroffka 1996, 320; Andrițoiu, Rustoiu 1997, 16; Diaconu 2014, 263).

În așezarea de la Căușeni materialul de tip Sabatinovka a fost descoperit la nivelul stratului 5, și după toate semnalmentele reprezenta o depunere rituală. Aici au fost găsite piese din lut de formă semisferică sau semiovală prevăzute cu adâncitură mediană, așezate în trei grupe care se încadrau schematic într-un triunghi cu laturile egale de 0,6-0,7 m, unul din colțurile căruia era orientat spre N (fig. 10/1) (Левинский 1986, 20-21, рис. 10/I). Alte două exemplare au fost descoperite separat de concentrațiile descrise mai sus. Nu departe de grupurile de piese din lut, a fost găsită o concentrație de oase de formă circulară regulată în plan, formată din părți întregi ale spatelui (coloana vertebrală și vertebrele) a trei exemplare de bovine (fig. 10/2) (Левинский 1986, рис. 10/II). Acestea erau poziționate la același nivel, astfel, încât formau parțial conturul marginii concentrației. Autorul săpăturilor presupune că aceasta ar reprezenta o groapă de păstrare (Левинский 1986, 21). Cu aceeași probabilitate putem însă presupune o depunere ritualică, ținând cont de prezența în apropiere a concentrațiilor de piese din lut ars. Mai mult ca atât, depuneri de oase de animale, după cum s-a menționat deja, sunt cunoscute și în „cenușarele” de la Cobîlea și Novoselica. Concentrații de oase în formă circulară și dreptunghiulară au fost descoperite și în așezările culturii Srubnaja (Березанская 1990, 85-86, рис. 23/1).

1

2

Fig. 10. Căușeni: 1 - depunere votivă de piese din lut (după Левинский 1986, рис. 10/1); 2 - groapă rituală? (după Левинский 1986, рис. 10/2).

În așezarea culturii Sabatinovka de la Mereni, în una din gropile menajere cercetate (nr.58) au fost descoperite două reprezentări zoomorfe (Sava 2002, 77). Cele două figurine, dintre care la momentul descoperirii una era fragmentată, erau poziționate central pe baza gropii. Din um-

plutura acesteia mai făceau parte 50 de fragmente ceramice și 29 fragmente de oase predominant de bovine (Дергачев, Постикэ, Сава 1988, 103). Descoperiri de acest gen sunt cunoscute și în cadrul altor așezări de tip Sabatinovka de la est de Nistru, care vor fi prezentate mai jos.

O descoperire deosebită o prezintă groapă ritualică cercetată în cadrul așezării culturii Sabatinovka de la Mologa. Aceasta avea formă de clopot și avea adâncimea de 0,85 m (fig. 11/32). La baza gropii, pe mijloc, a fost găsită o piatră de râu de formă rotundă, cu suprafața prelucrată și urme de ardere intensă. Baza gropii era presărată cu oase de câine (cel puțin de la trei exemplare)⁷ și câteva pietre de gresie de dimensiuni mai mici decât a pietrei plasată pe mijloc, printre care un răzuitor de formă ovală cu urme de ardere (fig. 11/11). Grupa materialelor cu tentă cultică a fost găsită la 0,2 m mai sus de baza gropii. Baza era constituită dintr-o aglomerație de ceramică de tip Sabatinovka de la cel puțin 12 vase (fig. 11/18-31). În partea de E erau concentrate 16 piese din lut de formă și configurație diferită, toate prevăzute cu adâncitură mediană (fig. 11/1-7, 9-10, 12-17). Acestea acopereau o figurină antropomorfă, lucrată destul de stilizat (fig. 11/8). În partea de sus a gropii, practic pe gura acesteia, pe centru au fost găsite câteva fragmente ceramice neprofilate de tigaie pentru cărbuni. Tot aici, au fost descoperite câteva pietre cu laturile brutal lucrate, o piatră de râu și o concentrație nu prea mare de oase de animale (Агульников, Малюкевич 2010, 152). Practic toate piesele din lut descoperite în groapa ritualică de la Mologa au suprafața neglijent netezită, de culoare roșie-cafenie, acoperită de goluri lăsate de pleava și cerealele arse (Агульников, Малюкевич 2010, 156).

Gropi rituale sunt cunoscute și în arealul Noua-Coslogeni de la V de Prut. În așezarea de la Căndești au fost descoperite câteva astfel de locuri. Două dintre ele au fost localizate în sectorul de V al „cenușarului” nr. 5 (Florescu, Florescu 1990, 56; Diaconu 2010, 28). Baza gropii situată în partea de N era acoperită cu o lipitură groasă în amestec cu pleavă, peste care ulterior a fost

aplicată o lipitură mai subțire. Pe centru era delimitată prin gardină o zonă circulară în plan, cu diametrul de 0,5 m. Aici au fost depistate resturi de cărbune și cenușă, câteva oase de animale calcinate așezate sub un vas de tip borcan (Florescu, Florescu 1990, 56; Diaconu 2010, 28). După părerea autorilor săpăturii acesta reprezenta un loc de venerare a focului sacru, pe vatra delimitată de gardina din lut fiind efectuate ritualuri practicate de micul grup de familii ce locuiau în apropiere (Florescu, Florescu 1990, 56). A doua groapă, situată în partea de S a „cenușarului” avea pereții lutuiți în două straturi de pământ nisipos în amestec cu puțină pleavă. La baza acesteia a fost găsită o vatră cu lipitură groasă, după toate semnalmente refăcută de trei ori (Florescu, Florescu 1990, 57; Diaconu 2010, 29). Pe marginea gropii a fost descoperit un vas acoperit cu capac în care se afla cenușă, arsură și cărbune, probabil adunate de pe vatra din groapă. Vasul se afla pe câteva din plăcile subțiri de gresie aranjate orizontal care încercuiau conturul gropii (Florescu, Florescu 1990, 57; Diaconu 2010, 29). O groapă cu o amenajare aproape identică a fost descoperită și în cadrul „cenușarului” nr. 2. Aceasta era prevăzută cu două trepte orientate spre S, lutuite în trei straturi succesive la fel ca și zona inferioară a gropii care era folosită ca vatră. Pe treapta superioară a fost descoperit un vas de tip borcan iar pe cea inferioară o ceașcă. Un alt vas de tip borcan acoperea resturile de cărbune și cenușă din vatra de la baza gropii (Florescu, Florescu 1990, 57; Diaconu 2010, 29). Conform observațiilor rezultate în urma cercetării acestei așezări, autorii săpăturii au presupus că în cazul „mai multor locuințe dispuse radial, locul de cult se găsea în centrul suprafeței delimitate de laturile lor înguste” (Florescu, Florescu 1990, 57). Inventarul sărăcăcios prezintă date insuficiente, care nu permit confirmarea caracterului cultic al acestor gropi, dar nici nu pot nega complet această ipoteză. Gropile descoperite în așezarea de la Căndești își găsesc analogie în cadrul culturii Monteoru, în care de regulă vasele se așezau cu gura în jos (Florescu 1979, 65-66). De aici, rezultă că anumite ritualuri practicate de comunitățile Noua de la vest de Prut au păstrat influențe din cultura Monteoru, acest obicei nefiind cunoscut în partea estică a arealului de răspândire a acestui complex cultural, unde de regulă vasele erau sparte. În așezarea de la Căndești am mai fost descoperite două reprezentări antropomorfe fragmentare. Prima reprezintă

⁷ În așezarea culturii Srubnaja de la Usovo-Ozero au fost descoperite trei morminte simbolice de câini. Ritualul de înmormântare a câinilor este destul de răspândit în multe din culturile epocii bronzului din Europa de Est. Posibil acest rit are legătură cu una din etapele ocupației de bază – păstoritul, în care câinele juca un rol important fiind paznic și totodată ajutor al ciobanului (Березанская 1990, 88 și urm.).

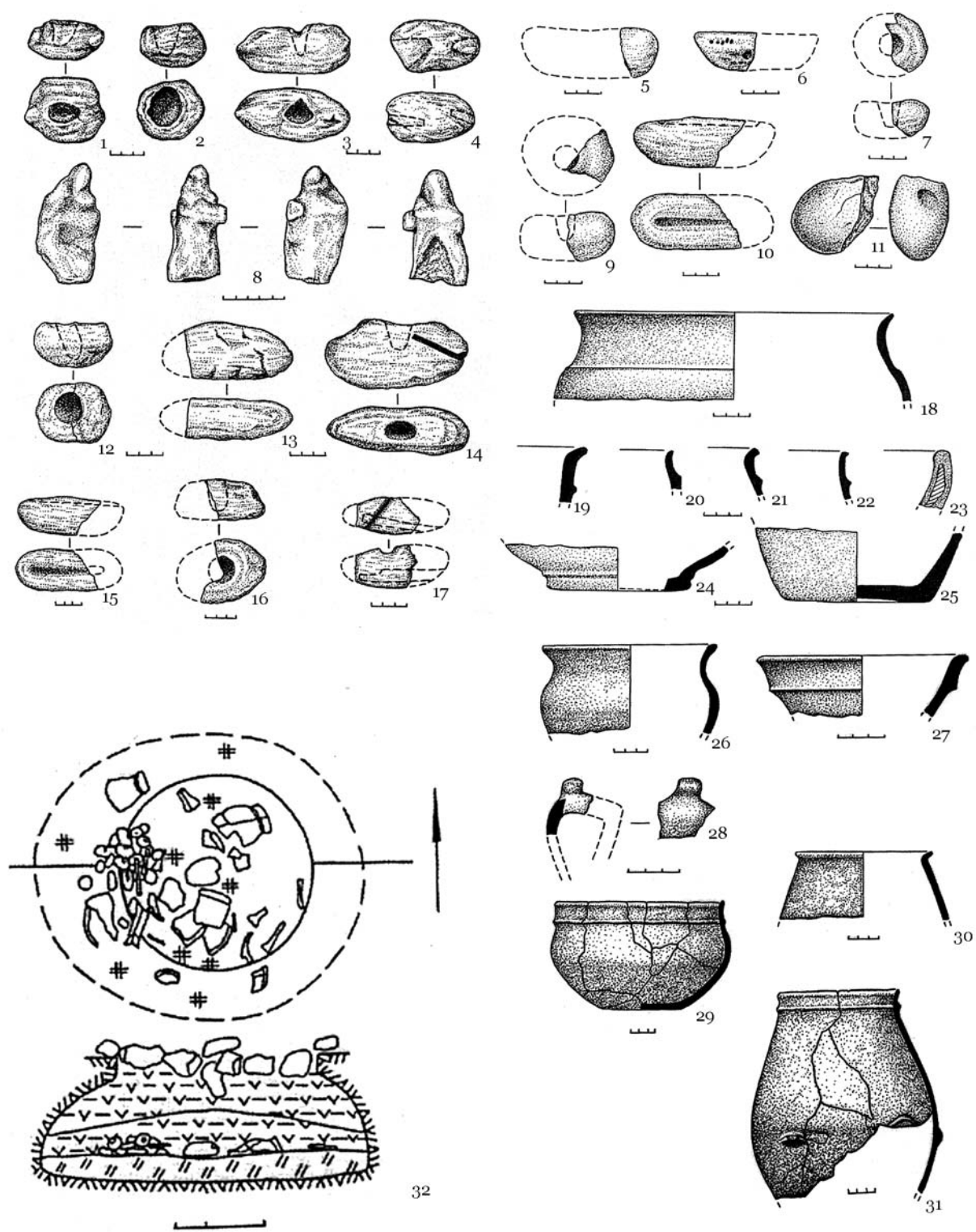

Fig. 11. Mologa: 32 - planul și secțiunea gropii nr. 21, 1-31 - inventarul gropii nr. 21 (după Агульников, Малокевич 2010, рис. 2-4).

partea superioară a corpului cu capul de formă quasi-triunghiulară și nasul mare, puternic reliefat, a doua – partea inferioară a corpului cu laba piciorului accentuată (Florescu, Florescu 1990, 71, fig. 36/1, 2). Prima figurină este similară celor descoperite în așezarea Monteoru IIA-IIb (Florescu 1979, 75 și urm.; Florescu, Florecu 1990, 71), iar a doua este asemănătoare celei descoperite în așezarea Noua de la Nicoleni (Florescu, Florecu 1990, 71). La Căndești au mai fost găsite rondoale și pandantive din colț de mistreț (Florescu, Florecu 1990, 71, fig. 31/8; 34/6, 7, 9).

În așezarea culturii Coslogeni de la Platonești a fost descoperită o groapă de cult ce conținea o lentilă de pământ de culoare galbenă bine bătorit, groasă de circa 4,0-5,0 cm. Pe aceasta erau așezate două grupuri de piese din lut. Primul grup era format dintr-o figurină zoomorfa înconjurată de bile și colăcei din lut ars. Al doilea grup era format din bile de lut și una din piatră. Între cele două grupuri s-au descoperit turte și fragmente de bile din lut ars și fragmente din altă figurină zoomorfa (Rența 2008, 32, fig. 13-17).

Două gropi rituale au fost descoperite la Fântânille, în locul numit „Rât”. Acestea aveau formă ovalalungită și erau situate la circa 1,2 m distanță una de alta. În umplutura uneia din ele au fost descoperite trei vase întregi (Marinescu 1985, 23, fig. 1/1-3, pl. II/1-3), iar în cea de-a doua – patru vase (Marinescu 1985, 28, fig. 2/1-4, pl. III/1-4), printre care merită menționat un văscior de formă bitronconică prevăzut cu două torți vertical dispuse pe umăr și patru butoane plasate simetric în zona diametrului maxim (Marinescu 1985, 28, pl. III/4).

O altă groapă căreia i s-a atribuit caracter cultic a fost descoperită la Buza S2. Aceasta avea diametrul de 0,6 m și adâncimea de 0,4 m. În groapă erau depuse vase sparte în antichitate și piese din os, printre care un omoplat crestă (Wiettenberger 2006, 99).

Alte trei gropi cu posibilă semnificație cultică au fost descoperite la Pălatca. Acestea erau situate în apropiere una de alta, fiecare din ele conținând câteva vase, unele din ele fragmentare (Wiettenberger 2006, 99). În prima groapă, vasul întreg era așezat cu gura în sus și acoperit cu o lespede de piatră, în a doua – vasul întreg era așezat cu gura în jos pe o lespede de piatră, în a treia – vasul întreg era culcat sub o lespede de piatră (Wiettenberger 2006, 99-100).

O groapă cu depuneri de oase umane a fost descoperită în cadrul așezării culturii Noua de la Zoltan. Umplutura acesteia era formată din resturi de cenușă și fragmente de lemn ars, partea inferioară fiind prevăzută cu o aglomerație de lut ars (Cavruc 2000, 193, fig.1). Tot aici, s-au descoperit multiple fragmente ceramice specifice epocii bronzului târziu și două piese prelucrate din os (o daltă și un străpungător). La adâncimea de 1,5-1,22 m de la suprafața actuală a solului, în partea de N-V a gropii, sub un strat de cenușă, au fost descoperite resturile unui schelet de copil (Cavruc 2000, 193; Diaconu 2010, 30). Acestea nu erau așezate în conexiune anatomică exactă și se aflau într-un strat de pământ în amestec cu lut ars, deasupra arsurii de culoare neagră prevăzută cu fragmente mici de lemn ars (Cavruc 2000, 193, fig. 1). În urma cercetărilor efectuate, autorul descoperirii a ajuns la concluzia că aceasta ar reprezenta o groapă rituală, argumentând ideea prin faptul că groapa se află într-o așezare, nu întrunește condiții minime pentru a fi considerată un simplu mormânt, plus că, în cadrul culturii Noua, de regulă, necropolele sunt separate de așezări (Cavruc 2000, 193). Complexe de cult asemănătoare celui de la Zoltan sunt cunoscute și în cadrul culturilor Wietenberg (Cavruc, Rotea 2000, 156; Diaconu 2010, 30), Srubnaja (Березанская 1990, 88).

Un spațiu ritual a fost descoperit la Vlaha. Aici au fost găsite două mâini încrucișate modelate din lut, o vatră și o râșniță, toate aflate în apropierea unui mormânt de inhumăție. Scheletul era acoperit cu cioburi sparte în antichitate (Wiettenberger 2006, 100).

Descoperiri cu depuneri de oase umane sunt cunoscute și la est de Nistru la Novokievka și Uškalka care urmează să fie prezentate mai jos.

Spațiul Nistru-Nipru

Spre deosebire de așezările de tip Noua-Sabatinnovka-Coslogeni din spațiul Carpați-Nistru, în așezările culturii Sabatinovka de la est de Nistru, în majoritatea locuințelor cercetate au fost descoperite locuri de cult.

În locuința nr. 1 de la Novokievka, lângă vatra de formă ovală cu dimensiunea de 1,0×0,5 m au fost găsite fragmente ceramice de la cel puțin 10 vase, piese din lut de formă conică și piese din piatră de formă ovală prevăzute cu mici adâncituri (Gerškovič 1999, 53, 83, Taf. 35/1). În locuința nr.2 din

cadrul aceleași așezări, în partea de E a vetrei cu diametrul de 0,8 m au fost găsite două gropițe cu diametrul de 0,25 și 0,5 m și adâncimea de 0,2 m. În imediata apropiere a acestora s-a descoperit o concentrație de piese discooidale și sferice, două figurine zoomorfe, toate modelate din lut (fig. 12/1-5) (Gerškovič 1999, 60, Taf. 18/1-5). Ambele figurine sunt modelate stilizat și reprezintă același animal (oaia). În locuința nr.6, la 0,5 m N-V de vatra nr.1 a fost descoperită o groapă de formă rotundă cu diametrul de 0,2 m și adâncimea de 0,15 m (fig. 13/1). În interiorul acesteia s-au găsit piese din lut de formă ovală și discooidală (fig. 13/2-11), sub care era așezată o figurină zoomorfa, după toate semnalmentele reprezentând un mistreț (fig. 13/12). Piesa dată este asemănătoare celei descoperite în așezarea culturii Noua de la Ghindești. La 2,2 m distanță de vatra nr.2, lângă peretele nordic al locuinței, la adâncimea de 0,7 m a fost găsită o concentrație de piese din lut de formă discooidală și ovală (Gerškovič 1999, 65, Taf. 37/1-12).

În așezarea culturii Sabatinovka de la Čikalovka, în locuința nr.3 a fost găsită o concentrație de lut crud, iar la mică distanță de acesta – resturile unui rug. În spațiul dintre ele, la adâncimea de 0,2 m, au fost descoperite câteva concentrații de piese din lut de formă sferică și o figurină zoomorfa neglijent modelată (fig. 14/1-4) (Шарафутдінова 1964, 155, рис. 6/12-15). În număr de 20, acestea erau grupate și așezate în formă de semicerc pe o porțiune de 1 m². Împreună cu piesele menționate mai sus au mai fost găsite două pietre de culoare roșie-violetă și o piesă cilindrică din gresie cu

suprafața lustruită (Шарафутдінова 1964, 155; Березанская 1990, 88). Prezența lângă vatră sau în depunerile cultice a diferitor piese ce reprezentau diverse activități practice simbolizau probabil anumite etape de muncă și totodată arătau cu ce erau obținute bogățiile roadei pentru care se mulțumea divinității (Florescu 1979, 65, 118). În locuința nr. 5, în partea N-V a acesteia, au fost descoperite rămășițele unui cuptor cu dimensiunea de 2,8×1,0 m. Sub acesta, la adâncimea de 0,8 m s-au găsit cinci gropițe nu prea adânci în care erau așezate piese sferice de diferite dimensiuni, modelate din lut. Deasupra acestor gropițe ulterior a fost construit cuptorul (Шарафутдінова 1964, 156-157). Merită de menționat că, în așezarea de la Čicalovka în patru din cele cinci locuințe cercetate, sub vatră sau în apropierea acesteia au fost descoperite piese de diferite forme și figurine zoomorfe modelate din lut (Шарафутдінова 1964, 165; Шарафутдінова 1982, 39 și urm., рис. 39/5-12; Березанская 1982, 178). Ofrandele depuse sub vatră, înaintea construcției acesteia, probabil aveau ca scop obținerea binevoinei divinităților față de căminul respectiv (Florescu 1979, 107). Chiar dacă în locuință erau mai multe vetre, de regulă, inventarul cultic era concentrat doar sub sau lângă una din ele, posibil aceasta fiind prima vatră în care s-a aprins focul în locuința nouă (Шарафутдінова 1982, 40). Din așezarea de la Čicalovka provin și 5 piese de piatră în formă de ou (Шарафутдінова 1964, 165, рис. 7/2, 3, 6), două vase miniaturale și câteva discuri din piatră (Шарафутдінова 1964, 162, 165).

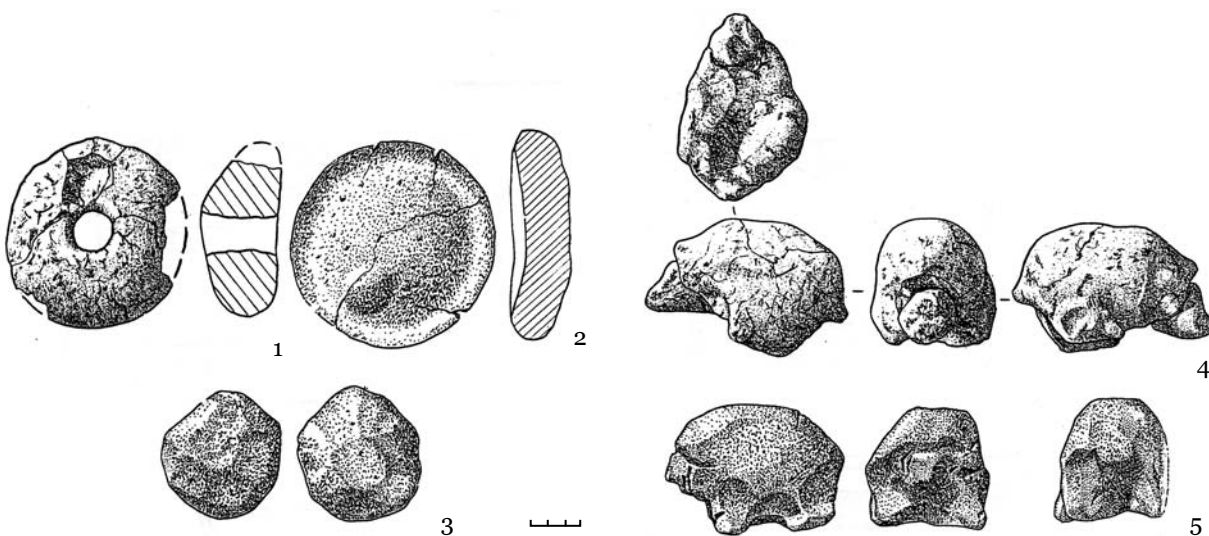

Fig. 13. Novokievka. Locuința 6, groapa nr. 1: 1 - planul și secțiunea gropii nr. 1; 2-12 - inventarul gropii nr. 1 (după Gerškovič 1999, Taf. 37).

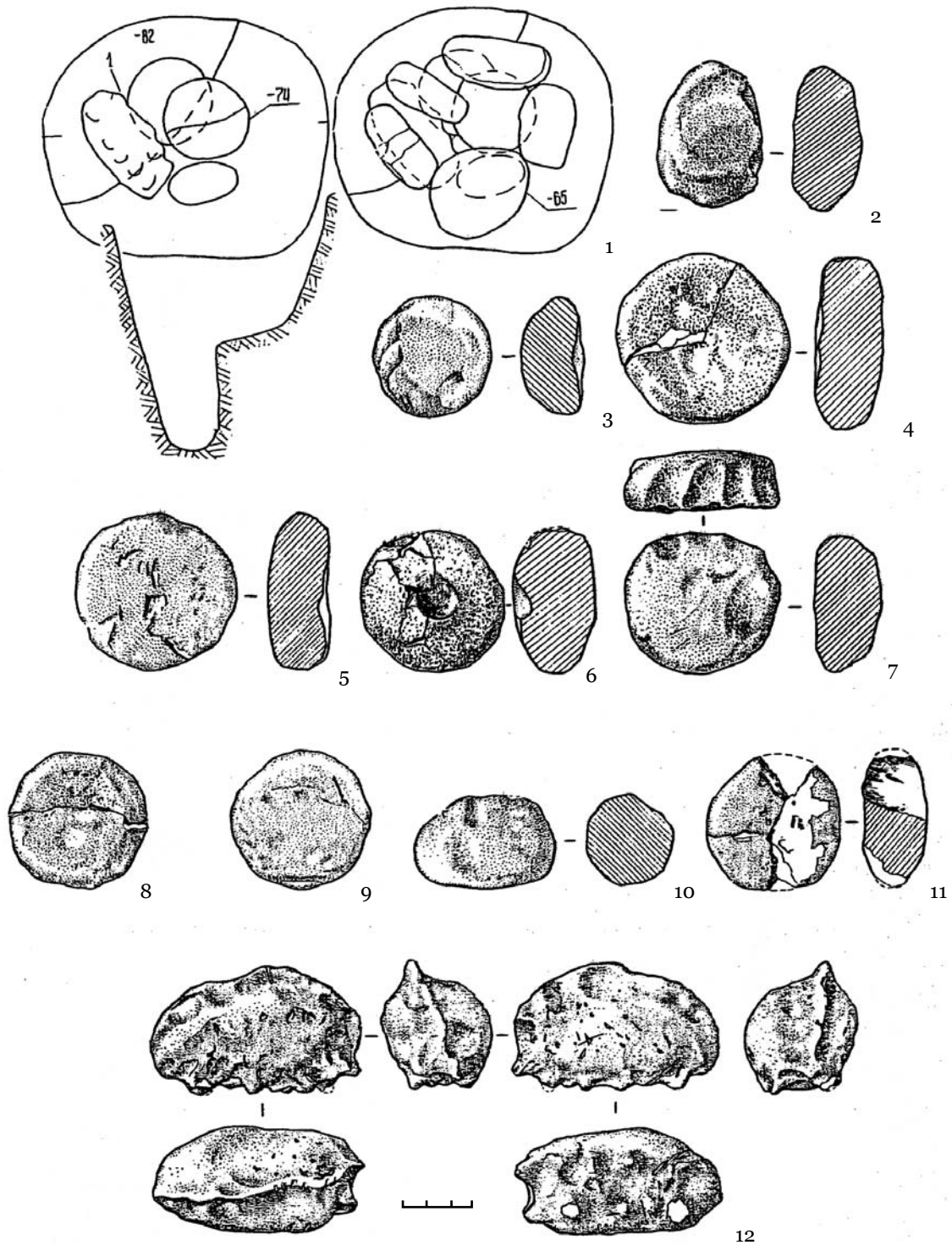

Fig. 13. Novokievka. Locuința 6, groapa nr. 1: 1 - planul și secțiunea gropii nr. 1; 2-12 - inventarul gropii nr. 1 (după Gerškovič 1999, Taf. 37).

Depuneri rituale asemănătoare celor prezentate mai sus sunt cunoscute și în cadrul altor culturi. De exemplu, în așezarea culturii Srubnaja de la Uovo-Ozero, în locuința nr. 5, a fost descoperită o platformă ovală formată din nisip de culoare

negru-roșiatic zgurificat pe centrul căreia erau așezate piese votive (fig. 15). Acestea reprezentau două figurine zoomorfe (porc și bovină) dintre care una fragmentară. Pe de o parte și de alta a figurinelor era așezată câte o piesă sferică din lut

iar din alte două părți câte o roțiță miniaturală. Un fragment de bilă din lut a fost găsit separat în locuință (Березанская 1990, 85, рис. 23/2; Gerškovič 1999, 69). În așezarea aceleiași culturi de la Iličevka au fost descoperite 11 bile din lut, 4 vase miniaturale și un fragment de cretă pe care erau încrustate două linii în formă de cruce (Березанская 1982, 166-168). În așezarea eponimă a culturii Babadag au fost descoperite două gropi mici în care s-au găsit obiecte din lut: „colăcei”, vase miniaturale, discuri, pandantive, figurine antropomorfe (Sîrbu, Jugănaru 1999, 92-96, fig. 1-5; Jugănaru 2005, 42, fig. 10/1-42).

În așezarea culturii Sabatinovka de la Novokievka au fost descoperite trei gropi gospodărești în care au fost găsite figurine modelate din lut. În umplutura gropii nr. 6 pe lângă un răzuitor de granit, zgură de ceramică, o scoică și fragmente de la

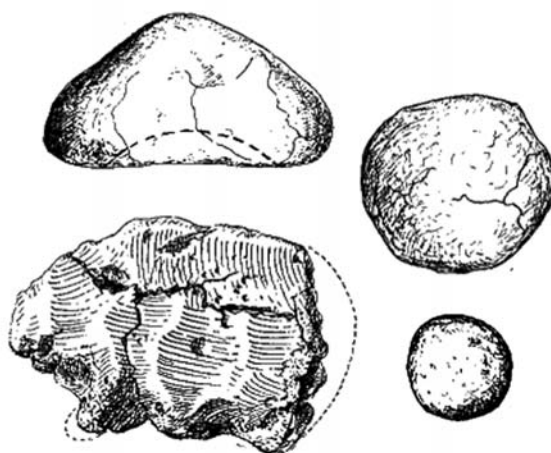

Fig. 14. Čikalovka. Piese votive din lut ars descoperite în cadrul locuinței nr. 3 (după Шарафутдінова 1964, рис. 6/12-15).

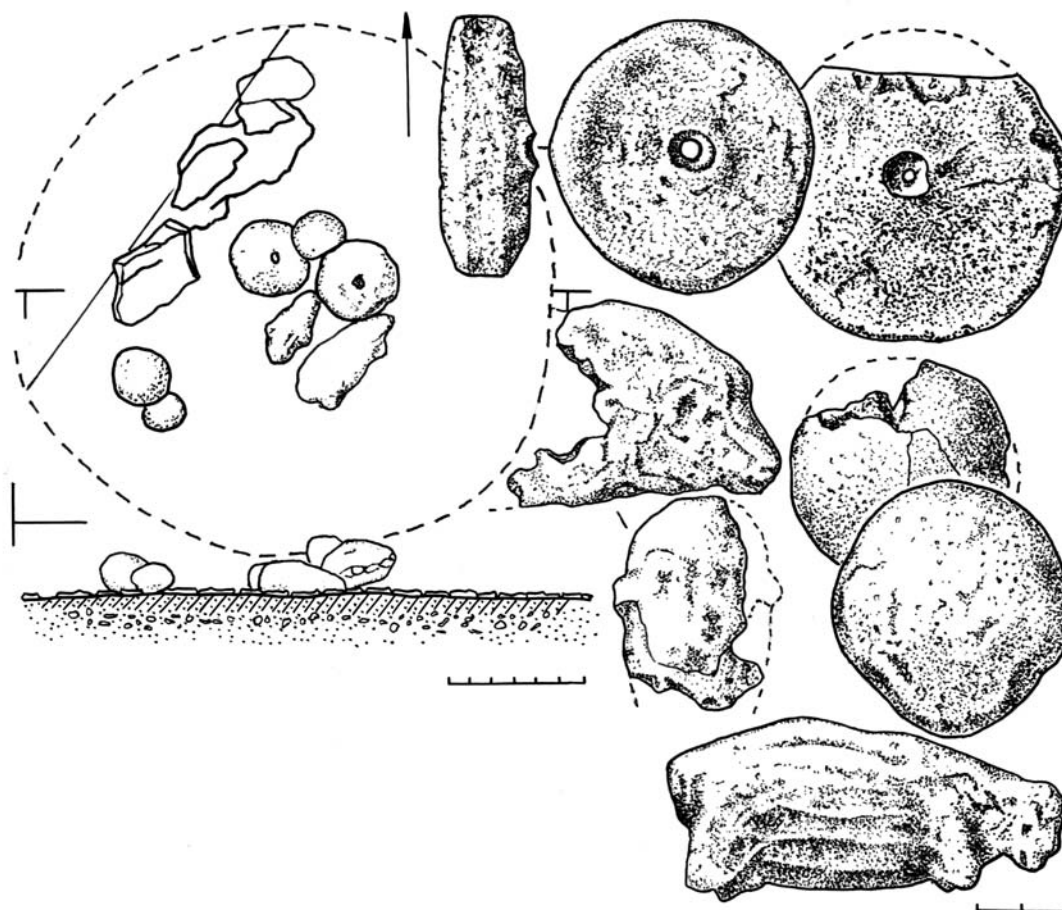

Fig. 15. Usovo-Ozero. Cultura Srubnaja. Locuința nr. 5. Piese votive din lut ars (după Березанская 1990, рис. 23/2).

circa 18 vase, au mai fost descoperite două piese ovale și una discoidală (prevăzută cu orificiu pe centru) și o figurină zoomorfă puternic stilizată, toate modelate din lut (Gerškovič 1999, 66, Taf. 38/1-4). Alte două gropi descoperite aici, nr. 17 și nr.18 se uneau printr-un șanțuleț nu prea adânc. În groapa nr. 17 pe lângă fragmentele de la circa 3-4 vase, un fragment de perete de cuptor prevăzută cu brâuri încrucișate și zgură de ceramică, au mai fost descoperite un fragment de bilă din lut și o figurină antropomorfă puternic stilizată (fig. 16/8). Aceasta are forma cifrei 8 în plan și baza plată (Gerškovič 1999, 63, Taf. 36/8). Alte 11 figurine analogice au fost descoperite în groapa nr. 18 (fig. 16/1-7, 9-12). Aici a mai fost găsită partea inferioară a unei figurine zoomorfe (fig. 16/13), fragmente ceramice de la circa 10 vase, fragmente de piatră și o piesă din os (Gerškovič 1999, 64, Taf. 36/1-7, 9-13).

Piesele cu caracter votiv descoperite în gropi considerate a fi menajere/gospodărești, de regulă sunt privite ca piese ieșite din uz, aruncate împreună cu alte resturi ale vieții cotidiene. Privit în ansamblu, inventarul gropilor gospodărești (Mereni, Novokievka) într-adevăr reprezintă fragmente de unelte, vase, construcții (în cazul peretelui de cuptor). Cu toate acestea, prezența inventarului cultic nu face parte din categoria pieselor ieșite din uz, ci mai degrabă presupune un anumit ritual, ținând cont de locul ocupat de acestea în cadrul locuințelor. I. Gerškovič este de părerea că, gropile inițial menajere, erau folosite repetat în practicarea anumitor ritualuri. Posibil că, la apariția necesității de părăsire a locuințelor, vechile construcții erau dezmembrate și parțial depuse în gropile gospodărești în procesul desfășurării anumitor activități cultice (Gerškovič 1999, 77, 82).

În locuința nr. 1 de la Uškalka a fost descoperită o măsuță cu dimensiunea de 0,4×0,6 m și înaltă de 0,2 m, improvizată din brâuri de lut, probabil reprezentând un altar. Lângă vatra de piatră, într-o gropiță cu adâncimea de 0,35 m a fost găsită o concentrație din 12 bile de lut ars, un craniu de bovină și unul uman, fragmente de piatră și ceramică (Телегин 1961, 4; Шарафутдинова 1982, 104, рис. 39/1-4; Березанская 1990, 88; Gerškovič 1999, 53, 83). Tot în cadrul acestei așezări, la 8,0 m E de locuința nr. 4 a fost descoperit un mormânt de copil (Gerškovič 1999, 50).

În așezarea de la Novokievka, două dintre gropile cercetate conțin depuneri de oase umane. În groa-

pa nr. 5, aflată între două locuințe (nr. 6 și nr. 7), au fost descoperite două craniile umane, cărbune de lemn, fragmente de zgură de ceramică, pietre și fragmente ceramice de la circa 12 vase (Gerškovič 1999, 66, Taf. 28/9). În umplutura gropii nr. 35 au fost descoperite fragmente de bile de lut, o piesă din os și un os uman (Gerškovič 1999, 60). Schelete umane întregi au fost găsite în așezările de la Ghindești (Мелюкова 1961, 9, рис. 2), Novoselica (Тощев, Черняков 1986, 123, 125, рис. 3/12), Stelnica (Rența 2008, 36). Morminte în așezări sunt cunoscute și în așezările culturii Srubnaja (Березанская 1990, 88-89), Wietenberg (Саврус, Ротеа 2000, 156). Scheletele descoperite în gropi sau „cenușare”, ar putea reprezenta jertfe umane aduse în cazuri excepționale. De exemplu, acest ritual era practicat de hitiți, care aduceau ca jertfă prizonieri de război (Тощев, Черняков 1986, 135).

În concluzie, ținem să enumerăm prezența anumitor practici culturale în cadrul comunităților Noua-Sabatinovka-Coslogeni având ca bază, datele oferite de inventarul descoperit în „cenușare”, locuințe, locuri și gropi de cult, prezentat mai sus.

Ocupația de bază – creșterea animalelor, care asigură subzistența comunităților Noua-Sabatinovka-Coslogeni, permite presupunerea unei legături spirituale între om și animal. Fie și sporadică, prezența reprezentărilor zoomorfe în inventarul descoperirilor efectuate în cadrul așezărilor susține această ipoteză. Figurinele zoomorfe pot reprezenta și cultul vânătorii în cazurile când reprezintă animale sălbatice (mistrețul).

Plastica antropomorfă ar putea presupune existența unui cult legat de credința în idoli creați după asemănări specifice omului sau divinizarea unor persoane. În unele cazuri, ca, de exemplu, cel a figurinei antropomorfe descoperite în groapa rituală de la Mologa, putem presupune un ritual de înmormântare a figurinei. Posibil, acest complex reprezintă o imitare de înmormântare de unei jertfe umane sau a unei divinități, care în etnografia contemporană s-a transmis ca obiceiul de înmormântare a Caloianului (Агульников, Малюкевич 2010, 160)⁸.

⁸ În anii secetoși locuitorii regiunii balcanice și din zona de N-V a Mării Negre – Bulgaria, România, Republica Moldova și sudul regiunii Odesa (Ucraina), îngropau ceremonial o figurină de lut mistică numită Caloian (în unele sate din regiunile sudice ale Moldovei – Paparudă sau Germangiu), suflet sau zeitate care aduce ploaia (Агульников, Малюкевич 2010, 160). Ritualul de înmormântare a figurinelor din lut este larg răspândit în perioada hallstattului timpuriu (Jugănar 2005, 46).

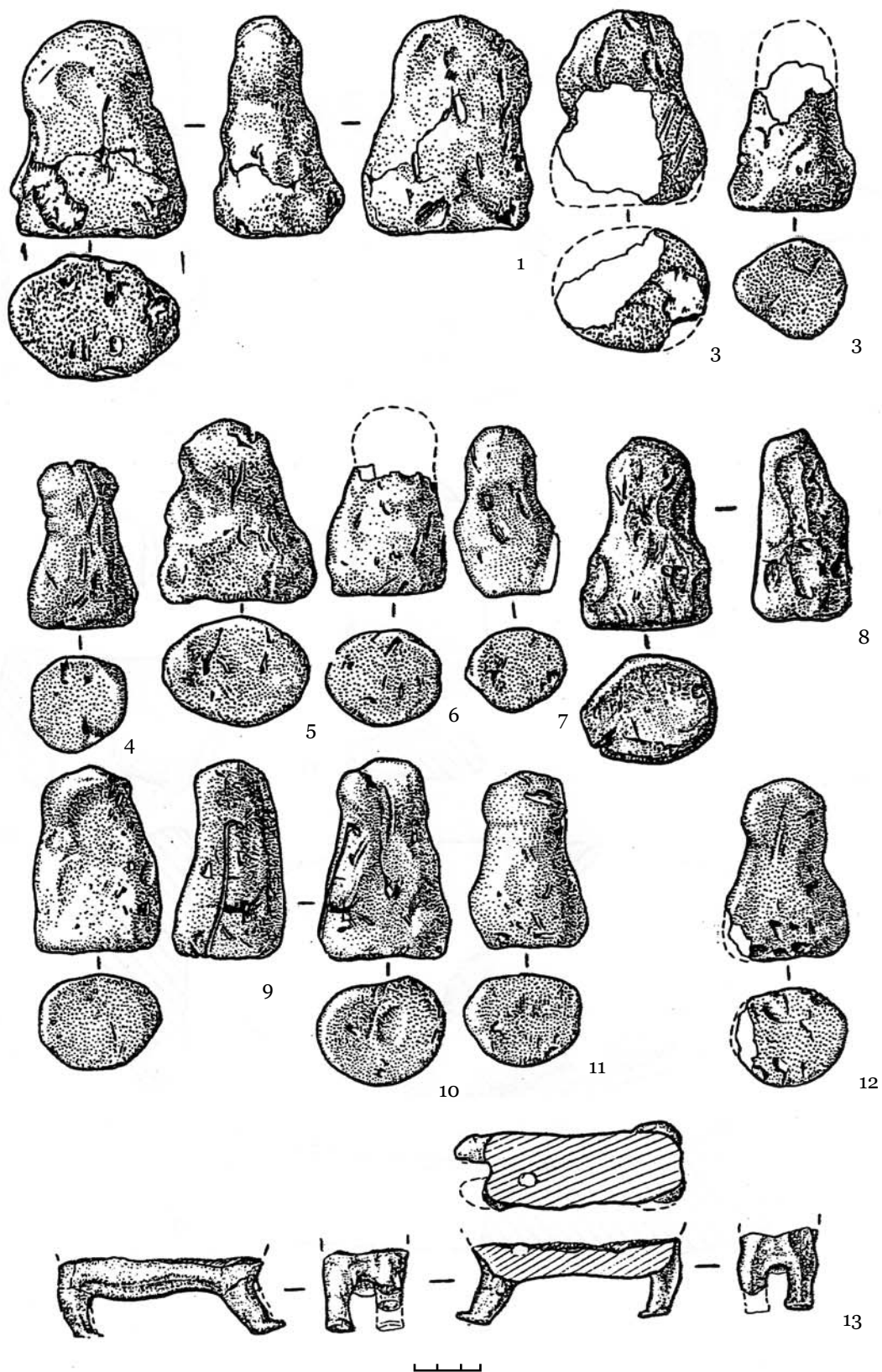

Fig. 16. Novokievka. Piese votive descoperite în gropi din afara locuințelor: 1-7, 9-13 - groapa nr. 18; 8 - groapa nr. 17 (după Gerškovič 1999, Taf. 36).

Modul semisedentar de viață admite practicarea cultului focului, a vetrei casei, fapt demonstrat de depunerile cultice sub vatră sau în apropierea acesteia. Vatra simboliza stabilitatea căminului și a celor ce locuiau în el timp îndelungat, în același timp fiind legătura dintre pământ și cerul cu soarele, prin focul ce se înălța spre el (Florescu 1979, 106 și urm.). Ocupațiile de bază, creșterea animalelor și agricultura, presupun practicarea mai multor culte legate de sporirea și protecția turmelor, bogăția roadelor, alungarea secetei, chemarea ploii etc.

La baza credinței era cultul soarelui, fertilității și creșterii (Свешников 1968, 26). Cultul soarelui este prezent prin forma vetrei, roților miniaturale de car, butoanele din os și simbolului solar prezent pe anumite categorii de piese. Despre cultul fertilității ne vorbesc reprezentările zoomorfe, antropomorfe, piesele în formă de ou din lut și piatră, descoperite de regulă lângă vatră.

Înmormântările descoperite în așezări, redau posibil cultul strămoșilor, practicat ca și cultul soarelui pretutindeni, și nu numai în epoca bronzului.

lui. Cultul strămoșilor avea ca scop cinstirea prin ofrandele aduse ca jertfă a celor morți și chemarea susținerii acestora în anumite circumstanțe (Florescu 1979, 78).

Reconstruirea aspectelor vieții spirituale a comunității Noua-Sabatinovka-Coslogeni prin prisma inventarului descoperit în așezări și a diferitor spații menite unor practici rituale nu este deloc simplă, mai ales ținând cont de condițiile în care unele atribute și practici rituale puteau să nu lase urme. Cu toate acestea, putem conchide că componentele credințelor și cultelor practicate de comunitățile respective au rezultat din raportarea individului sau a comunității la forțele naturii care favorizează fertilitatea solului (soare, lună, apă, pământ) sau la aspecte majore legate de ritmul vieții cotidiene (naștere, boli, moarte). Datele de care dispunem la momentul de față ne permit într-o oarecare măsură perceperea vieții spirituale a comunității Noua-Sabatinovka-Coslogeni, unele interpretări sugerate rămânând deocamdată la nivel de ipoteze de lucru, care sperăm să fie verificate în procesul cercetărilor ce vor fi efectuate pe viitor.

Bibliografie

- Andrițoiu, Rustoiu 1997:** I. Andrițoiu, I. Rustoiu, Sighișoara-Wietenberg. Descoperiri preistorice și așezarea dacică (București 1997).
- Baltag, Boroffka 1996:** Gh. Baltag, N. Boroffka, Materiale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș. SCI-VA 47/4, 1996, 375-393.
- Boroffka, Sava 1998:** N. Boroffka, E. Sava, Zu den steinernen „Zeptern/Stöbel-Zeptern“, „Miniatursäulen“ und „Phalli“ der Bronzezeit Eurasiens. Arch. Mitt. Iran 30, 1998, 17-113.
- Cavruc 2000:** G. Cavruc, Groapă rituală (?) din așezarea culturii Noua de la Zoltan. Angustia 5 (Arheologie), 2000, 193-198.
- Cavruc 1997:** V. Cavruc, The final stage of the Early Bronze Age in south-eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan). Thraco-Dacica XVIII/1-2, 1997, 97-133.
- Cavruc 1998:** V. Cavruc, Once more about the Ponto-Caspian factor in the Formation of the Noua Culture. Thraco-Dacica XIX/1-2, 1998, 93-111.
- Cavruc 2003:** V. Cavruc, Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei. Catalog de expoziție (Sfântu Gheorghe 2003).
- Cavruc, Rotea 2000:** V. Cavruc, M. Rotea, Locuirea Wietenberg de la Păuleni. Angustia 5 (Arheologie), 2000, 155-172.
- Cavruc, Dumitroaia 2001:** V. Cavruc, Gh. Dumitroaia, Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România. Catalog de expoziție (Piatra-Neamț 2001).
- Dascălu 2007:** L. Dascălu, Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei (Iași 2007).
- Dergačev 2010:** V. Dergačev, Perioada târzie a epocii bronzului. In: Istoria Moldovei. Epoca Preistorică și Antică (până în sec. V) (Chișinău 2010), 302-312.
- Dergačev 2002:** V. Dergačev, Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. PBF XX/9 (Stuttgart 2002).
- Diaconu 2008:** V. Diaconu, Despre plastica antropomorfă a culturii Noua. Acta Musei Tutovensis III, 2008, 112-119.
- Diaconu 2010:** V. Diaconu, Posibile structuri de cult în Bronzul târziu de la răsărit de Carpați. Carpica XXXIX, 2010, 26-31.

- Diaconu 2012:** V. Diaconu, Discuții privitoare la unele pandantive specifice bronzului târziu din nord-vestul și nordul Mării Negre. *Peuce S.N X*, 2012, 21-38.
- Diaconu 2014:** V. Diaconu, *Cultura Noua în regiunea vestică a Moldovei. Teza de doctor (manuscris) (Iași 2014).*
- Diaconu, Istina 2011:** V. Diaconu, L.E. Istina, Un sceptru din piatră atribuit epocii bronzului, provenit de la Măgura, județul Bacău. *Carpica XL*, 2011, 53-62.
- Diaconu, Sirbu 2014:** V. Diaconu, M. Sirbu, Butonii de os și corn descoperiți în mediul culturii Noua. *Angustia. Studii și cercetări de Arheologie 17-18*, 2014, 125-136.
- Dietrich 2011:** L. Dietrich, Gânduri asupra dimensiunilor sociale ale vaselor de tip Kantharos din cultura Noua. In: *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babes at his 70th anniversary (Pitești 2011)*, 115-122.
- Dietrich 2013:** L. Dietrich, Visible workshops for invisible commodities. Leatherworking in the Late Bronze Age Noua culture's 'ashmounds'. In: *Din Preistoria Dunării de Jos: 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012): conferință națională: Tulcea, 20-22 septembrie 2012 (Brăila 2013)*, 227-246.
- Dietrich 2014:** L. Dietrich, Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Brașov, România). *SCIIVA 65/1-2*, 2014, 59-70.
- Dragomir 1959:** I.T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadinești (r. Berești, reg. Galați). *MCA 6*, 1959, 453-471.
- Dragomir 1961:** I.T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadinești (r. Berești, reg. Galați). *MCA 7*, 1961, 151-162.
- Eliade 1996:** M. Eliade, Făurari și alchimiști (București 1996).
- Florescu 1964:** A.C. Florescu, Contribuții la cunoașterea culturii Noua. *ArhMold 2-3*, 1964, 143-216.
- Florescu 1991:** A.C. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole. In: *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 9 (Călărași 1991)*.
- Florescu, Căpitanu 1968:** M. Florescu, V. Căpitanu, Cîteva observații privitoare la sfîrșitul epocii bronzului în lumina ultimelor cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Bacău. *Carpica I*, 1968, 35-47.
- Florescu 1979:** M. Florescu, Contribuții la cunoașterea concepțiilor despre lume și viață a comunităților tribale monteorene. *Carpica XI*, 1979, 57-134.
- Florescu, Florescu 1990:** M. Florescu, A. Florescu, Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni. *ArhMold 13*, 1990, 49-102.
- Gerškovič 1999:** Ja.P. Gerškovič, Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres., *AE*, Bd. 7 (Rahden/Westf. 1999).
- Jugănanu 2005:** G. Jugănanu, *Cultura Babadag I (Constanța 2005)*.
- Leahu 1966:** V. Leahu, *Cultura Tei (București 1966)*.
- Levitsckii, Sava 1993:** O.G. Levitsckii, E.N. Sava, Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua la zone comprise entre le Prout et le Nistru. *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 10*, 1993, 125-157.
- Mareș et al. 2008:** I. Mareș, A. Lászlo, B.P. Niculică, M. Ignat, Plastica zoomorfă și antropomorfă din așezarea fortificată din prima epocă a fierului, cultura Gava-Holihrad, grupul Grănicești, de la Siret-Dealul Ruina, județul Suceava. *Acta Musei Tutovensii III*, 2008, 120-140.
- Marinescu 1985:** G. Marinescu, Descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei. *Apulum 22*, 1985, 23-29.
- Morintz, Anghelescu 1970:** S. Morintz, N. Anghelescu, O nouă cultură a epocii bronzului în România. *Cultura de tip Coslogeni. SCIV 21/3*, 1970, 373-415.
- Morintz 1978:** S. Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii (I). *Epoca bronzului în spațiul car-pato-balcanic (București 1978)*.
- Neagu, Nopcea 2007:** M. Neagu, C. Nopcea, Cercetările arheologice preventive de la Chirnogeni, jud. Constanța (2001). *Pontica XL*, 2007, 471-484.
- Petrescu-Dîmbovița 1953:** M. Petrescu-Dîmbovița, Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova. *SCIV IV/3-4*, 1953, 443-486.
- Petrescu-Dîmbovița 1964:** M. Petrescu-Dîmbovița, Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova. *ArhMold 2-3*, 1964, 251-272.
- Petrescu-Dîmbovița 1977:** M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România (București 1977)*.
- Rența 2008:** E. Rența, *Prima epocă a Fierului pe cursul râului Ialomița (Târgoviște 2008)*.
- Rotaru 1983:** M. Rotaru, Noi descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului în bazinul Elanului. *Thraco-Dacica IV/1-2*, 73-84.
- Sava 2002a:** E. Sava, Materiale din epoca bronzului târziu din așezarea Mereni. *ArhMold 25*, 2002, 69-92.

- Sava 2002b:** E. Sava, Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dneestr und Westkarpaten. PAS, Bd. 19 (Kiel 2002).
- Sava 2005:** E. Sava, Die spätbronzezeitlichen Aschehügel („Zol'niki“) – ein Erklärungsmodell und einige historisch-wirtschaftliche Aspekte. PZ 80, 1, 2005, 65-109.
- Savu, Gogâltan 2015:** M. Savu, Fl. Gogâltan, Exploring the Fields of Ritual and Symbolism. A Late Bronze Age Discovery from Vlaha, Cluj County. In: (Eds. N.C. Riscuța, I.V. Ferencz, O. Tutilă Bărbat), Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic (Cluj-Napoca 2015), 171-186.
- Sîrbu 2011:** M. Sîrbu, Industria materiei dure animale în perioada târzie a epocii bronzului (complexul cultural Noua-Sabatinovka). Tyragetia s.n. V/1, 2011, 199-225.
- Sîrbu 2012:** M. Sîrbu, Piese din lut descoperite în așezările culturilor Noua-Sabatinovka din spațiul carpato-nistrean. Tyragetia s.n. VI/1, 2012, 91-111.
- Sîrbu 2013:** M. Sîrbu, Piese litice descoperite în așezările culturilor Noua-Sabatinovka din spațiul pruto-nistrean. Tyragetia s.n. VII/1, 2013, 163-189.
- Sîrbu 2014:** M. Sîrbu, Piese de bronz descoperite în așezările de tip Noua-Sabatinovka din spațiul pruto-nistrean. Tyragetia s.n. VIII/1, 2014, 185-203.
- Sîrbu, Jugănaru 1999:** V. Sîrbu, G. Jugănaru, Practici magice la tracia culturii Babadag. In: Studia in honorem Ion Niculiță (Chișinău 1999), 92-104.
- Smirnova 1993:** G. Smirnova, Die Siedlung Mahala Ila und Ilb ein Denkmal der Noua I- und II Kultur. Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 10, 1993, 57-73.
- Tončeva 1991:** G. Tončeva, Problèmes de la plastique miniature de l'âge du bronze récent en Bulgarie du Nord-Est. Pontica XXIV (1991), 1993, 29-42.
- Vernescu 2013:** M. Vernescu, Bărăganul în preistorie (circa 3500-1200 a. Chr.). Perioada de tranziție de la Eneolitic la epoca Bronzului și epoca Bronzului (Brăila 2013).
- Vulpe, Dietrich, Dietrich 2008:** A. Vulpe, O. Dietrich, L. Dietrich, Rotbav, com. Feldioara, jud. Brașov. In: Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2007 (Iași 2008), 262-263.
- Vulpe, Dietrich, Dietrich 2009:** A. Vulpe, O. Dietrich, L. Dietrich, Rotbav, com. Feldioara, jud. Brașov. In: Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2008 (Târgoviște 2009), 187-188.
- Wiettenberger 2006:** M. Wiettenberger, Cultura Noua din Transilvania. Teza de doctor (manuscris) (Iași 2006).
- Агульников 2006:** С.М. Агульников, Поселения эпохи поздней бронзы в Буджакской степи, Revista Arheologică s.n. II/1-2, 2006, 217-262.
- Агульников, Левинский 1990:** С.М. Агульников, А.Н. Левинский, Исследования на поселении у г. Кэушень. В сб.: АИМ в 1985 году (Кишинев 1990), 73-89.
- Агульников, Малюкевич 2010:** С. Агульников, А. Малюкевич, Ритуальный комплекс периода поздней бронзы с поселения Молога II в нижнем Поднестровье. Revista Arheologică s.n. VI/1, 2010, 151-163.
- Агульников, Мистрян 2014:** С. Агульников, Е. Мистрян, Новые находки каменных орудий на памятниках позднего бронзового века степной зоны. Revista Arheologică s.n. X/1-2, 2014, 203-210.
- Балагурі 1968:** Е.А. Балагурі, Поселення культури Ноа біля с. Острівець, Івано-Франківської області. Археологія 21, 1968, 135-146.
- Березанская 1982:** С.С. Березанская, Северная Украина в эпоху бронзы (Киев 1982).
- Березанская 1985:** С.С. Березанская, Белогрудовская культура. В: Археология Украинской ССР, том 1 (Киев 1985), 499-512.
- Березанская 1990:** С.С. Березанская, Усово Озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце (Киев 1990).
- Березанская, Шарафутдинова 1985:** С.С. Березанская, И.Н. Шарафутдинова, Сабатиновская культура. В: Археология Украинской ССР, том 1 (Киев 1985), 489-499.
- Березанская и др. 1994:** С.С. Березанская, Е.В. Цвек, В.И. Клочко, С.Н. Ляшко, Ремесло эпохи энеолита и бронзы на Украине (Киев 1994).
- Гребенников, Горбенко 2010:** В.Б. Гребенников, К.В. Горбенко, Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта) (Николаев 2010).
- Демченко, Левицкий 1992:** Т. Демченко, О. Левицкий, Исследования зольников культуры Ноуа у станции Кобыльня. В сб.: АИМ в 1986 г. (Кишинев 1992), 120-135.
- Дергачев 1969:** В.А. Дергачев, Поселение эпохи бронзы у с. Слободка-Ширеуць. В сб.: Далекое прошлое Молдавии (Кишинев 1969), 110-122.
- Дергачев 1973:** В.А. Дергачев, Памятники эпохи бронзы. АКМ, вып. 3 (Кишинев 1973).
- Дергачев 1986:** В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы (Кишинев 1986).

- Дергачев 2012:** В.А. Дергачев, Новые комплексы и единичные находки металлических предметов поздней бронзы-раннего гальштата на территории Республики Молдова. *Revista Arheologică s.n. VIII/1-2*, 2012, 161-181.
- Залізник 2005:** Л. Залізник, Археологія України. Курс лекцій (Київ 2005).
- Кашуба 2000:** М.Т. Кашуба, Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). *Stratum 3*, 2000, 241-488.
- Корочкова 2009:** О.Н. Корочкова, О западносибирских зольниках эпохи поздней бронзы, *РА 1*, 2009, 25-35.
- Крушельницька 2006:** Л.І. Крушельницька, Культура Ноуа на землях України (Львів 2006).
- Иванова, Дзনেладзе 2006:** С.В. Иванова, Е.С. Дзনেладзе, О культурных универсалиях в эпоху бронзы. В сб.: *Матеріали та дослідження з археології східної України, №5 (Луганск 2006)*, 225-229.
- Мелюкова 1961:** А.И. Мелюкова, Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. *МИА СССР 96*, 1961, 5-52.
- Никулицэ, Каврук 1986:** И.Т. Никулицэ, В.И. Каврук, Раскопки памятников бронзового века у с. Балабанешты. В сб.: *АИМ в 1982 г. (Кишинев 1986)*, 71-83.
- Новицкий 1980:** Е.Ю. Новицкий, Статуэтки животных, найденные на поселении эпохи бронзы у с. Новоселовка. В сб.: *Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя (Киев 1980)*, 116-118.
- Отрощенко 1985:** В. Отрощенко, Белозеская культура. В: *Археология Украинской ССР, том 1 (Киев 1985)*, 519-527.
- Савва 1987:** Е.Н. Савва, К вопросу о пестях-скипетрах эпохи поздней бронзы из Северного Причерноморья. В сб.: *Известия Академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук, №1 (Кишинев 1987)*, 62-71.
- Савва 1992:** Е.Н. Савва, Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья (по материалам погребального обряда) (Кишинев 1992).
- Сава, Кайзер 2011:** Е. Сава, Э. Кайзер, Поселение с «зольниками» у села Одая, Мичурин, Республика Молдова (Археологические и естественнонаучные исследования) / E. Sava, E. Kaiser, Die Siedlung mit „Aschehügeln“ beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova. *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen (Chișinău 2011)*.
- Серова, Яровой 1987:** Н.Л. Серова, Е.В. Яровой, Григориопольские курганы (Кишинев 1987).
- Смирнова 1969:** Г.И. Смирнова, Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII - середина VII вв. до н.э.). В кн: (Отв. ред. Т.Д. Златковская, А.И. Мелюкова) *Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969)*, 7-34.
- Смирнова 1972:** Г.И. Смирнова, Новые исследования поселения Магала. *АСГЭ 14*, 1972, 12-31.
- Свешников 1968:** И.К. Свешников, О символике вещей михайловских кладов. *СА 1*, 1968, 10-27.
- Телегін 1961:** Д.Я. Телегін, Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я. *Археологія 12*, 1961, 3-15.
- Тереножкин 1961:** А.И. Тереножкин, Предскифский период на Днепровском Правобережье (Киев 1961).
- Тощев Черняков 1986:** Г.Н. Тощев, И.Т. Черняков, Культовые зольники Сабатиновской культуры. В сб.: *Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья (Киев 1986)*, 115-138.
- Церна, Топал 2013:** С. Церна, Д. Топал, Два новых клада и единичные находки металлических изделий эпохи бронзы-раннего гальштата с территории Республики Молдова., *Tyragetia s.n. VII/1*, 2013, 189-204.
- Черниенко 2014:** Ю.А. Черниенко, Сабатиновская культура в системе древностей бронзового века юга Восточной Европы. *Stratum Plus 2*, 2014, 15-112.
- Черняков 1985:** И.Т. Черняков, Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. (Киев 1985).
- Шарафутдінова 1964:** І.Н. Шарафутдінова, Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука. *Археологія 17*, 1964, 153-169.
- Шарафутдінова 1982:** І.Н. Шарафутдінова, Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы (Киев 1982).

Rapoarte științifice

- Агульников 1984:** С.И. Агульников Отчёт раскопках на поселении Самурза I в 1982 г. (Кишинев 1984). *Arhiva MNIM, nr. inv. 190*.
- Дергачев 1976:** В.А. Дергачёв, Отчёт об археологических исследованиях Припрутской экспедиции в 1975 году (Кишинев 1976). *Arhiva MNIM, nr. inv. 101*.
- Дергачев, Постикэ, Савва 1988:** В.А. Дергачев, Г.И. Постикэ, Е.Н. Савва, Отчёт о полевых исследованиях Пугаченской археологической экспедиции у сс. Мерень и Кирка Новоаненского р-на в 1987 году (Кишинев 1988). *Arhiva MNIM, nr. inv. 275*.

- Лапушнян 1969:** В.Л. Лапушнян, Отчет об археологических раскопках поселения Кокора III Кагульского р-на в 1968 г. (Кишинёв 1969). Arhiva MNIM, nr. inv. 46.
- Ларина 1986:** О. Ларина, Отчёт молдавской экспедиции о работе 1985 г. на поселениях Фетешты I и Фетешты II, с. Фетешты, Единецкий район (Кишинев 1986). Arhiva MNIM, nr. inv. 228.
- Левинский 1986:** А.Н. Левинский, Отчёт о полевых работах черняховского отряда Каушанской новостроечной археологической экспедиции по исследованию многослойного поселения Кэушень-племсовхоз у пгт. Каушаны, Каушанского р-на в 1985 г. (Кишинев 1986). Arhiva MNIM, nr. inv. 229.
- Левицкий 1985:** О.Г. Левицкий, Отчёт о полевых исследованиях Фракийской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г. (Кишинев 1985). Arhiva MNIM, nr. inv. 214.
- Левицкий 1988:** О.Г. Левицкий, Раскопки на поселении культуры Ноуа у с. Кобыльня в 1986-1987 г. (Кишинев 1988). Arhiva MNIM, nr. inv. 255.
- Мелюкова 1956:** А.И. Мелюкова, Отчёт о работе отряда скифской археологии Молдавской археологической экспедиции ИИМК и Молдавского филиала АН СССР в 1956 году (Кишинев 1956). Arhiva MNIM, nr. inv. 380.
- Мелюкова 1980:** А.И. Мелюкова, Отчёт о работе Западно-Скифской экспедиции в 1979 г. (Кишинев 1980). Arhiva MNIM, nr. inv. 144.
- Никулицэ 1979:** И.Т. Никулицэ, Отчёт о полевых исследованиях на памятниках бронзового и раннежелезного веков у сёл Данчены и Суручены в 1978 (Кишинев 1979). Arhiva MNIM, nr. inv. 130.
- Никулицэ 1981:** И.Т. Никулицэ, Отчёт о результатах полевых исследований на археологических памятниках у с. Ханска в 1981 году (Кишинев 1981). Arhiva MNIM, nr. inv. 166.
- Никулицэ 1983:** И.Т. Никулицэ, Отчет о раскопках археологических памятников у с. Балабанешты (Кишинев 1983). Arhiva MNIM, nr. inv. 180.
- Чеботаренко 1963:** Г.Ф. Чеботаренко, Городище Калфа. Отчёт о раскопках 1962 г. (Кишинев 1963). Arhiva MNIM, nr. inv. 405.
- Щербакова 1984:** Т.А. Щербакова, Отчёт о полевых исследованиях Томайского отряда Буджакской новостроечной археологической экспедиции на поселении позднеримского времени III-IV вв. н.э. у с. Томай, р-н Чадыр-Лунга МССР в 1983 году (Кишинев 1984). Arhiva MNIM, nr. inv. 206^а.

The spiritual life of the Noua-Sabatinovka-Coslogeni communities through the prism of the non-funerary items found in settlements

Abstract

This article presents and analyzes non-funerary objects of worship, which were found throughout the area of spreading of the complex of Noua-Sabatinovka-Coslogeni cultures. The spiritual aspect of life of these communities is well defined by places of worship (some parts of the "ashpits" and dwellings, ritual pits) and by the presence of votive objects made of clay, stone, bone and bronze (anthropomorphic and zoomorphic representations, small balls, miniature vessels and rollers, buttons, pendants, etc.) in the settlements.

The present study aims to identify features of the Noua-Sabatinovka-Coslogeni communities' spiritual life not related to burial rites based on archaeological data obtained as a result of excavations in the settlements throughout the spread of this complex of cultures.

List of illustrations:

Fig. 1. Anthropomorphic representations: 1, 2 - Popeni (after Diaconu 2008, fig. 2/1, 6); 3 - Truşeşti (after Florescu 1991, fig. 154/1); 4 - Ibăneşti (after Diaconu 2008, fig. 2/7); 5-7 - Novokievka (after Gerškovič 1999, Taf. 36/1, 9, 10); 8, 9 - Cobîlea (after Sava 2005, Abb. 11/1, 2); 10, 11 - Nicoleni (after Florescu 1991, fig. 95/2, 3); 12 - Mologa (after Агульников, Малюкевич 2010, рис. 4/5). 1-3 - bone; 4 - stone; 5-12 - baked clay. 1-4, 10-11 - without scale.

Fig. 2. Zoomorphic representations made of baked clay: 1-4 - Ghindeşti (after Мелюкова 1961, рис. 7/1-4); 5, 11, 13 - Novokievka (after Gerškovič 1999, Taf. 18/4, 5; 36/13); 6 - Hansca (Никулицэ 1981, рис. 7/7); 7 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 91/23); 8, 10 - Mereni (after Sava 2002, fig. 3/1, 2); 9 - Lichitişeni (after Florescu 1991, fig. 95/1); 12 - Platoneşti (after Renţa 2008, fig. 13); 14 - Stepovoe (after Шарафутдинова 1985, рис. 134/12). 9, 12, 14 - without scale.

Fig. 3. Miniature rollers: 1, 3 - Novokievka (after Gerškovic 1999, Taf. 38/5, 6); 2 - Simioneşti (after Florescu 1991, fig. 97/2); 4 - Suruceni (after Никулицэ 1979, рис. 8); 5 - Nisporeni. Discs: 7-9 - Gârbovăţ (after Florescu 1991, fig. 96/11; 97/12, 13); 10 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 91/19); 11 - Cobîlea (after Левицкий 1988, рис. 17/4); 12 - Novokievka (after Gerškovič 1999, Taf. 18/2). Miniature vessels: 6 - Nisporeni; 13 - Olteni (after Buzea 2003, foto 159); 14, 16, 18 - Ostrivec (after Балагурі 1968, рис. 5/14, 21, 22); 15, 17 - Cobîlea (after Levitskii, Sava 1993, des. 11/7; 13/9). 13-18 - without scale.

Fig. 4. Objects of baked clay: 1-3, 13 - Petrușeni (after Левицкий 1985, рис. 15/19, 16/1, 3, 6); 4, 5 - Mahala (after Смирнова 1972, рис. 5/14, 15); 6 - Cobîlea (after Левицкий 1988, рис. 24/2); 7 - Giurcani (after Rotaru 1983, fig. 6/6); 8 - Căușeni (after Левинский 1986, рис. 8/5); 9, 15, 16 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 91/1, 3, 5); 11, 12, 14 - Novokievka (after Gerškovič 1999, Taf. 18/1; 37/8; 38/2); 10 - Mologa (after Агульников, Малюкевич 2010, рис. 4/6).

Fig. 5. Bone buttons: 1 - Bărboasa (after Florescu 1991, fig. 153/4); 2 - Cavadinești (Florescu 1991, fig. 153/8); 3, 4 - Gârbovăț (after Florescu 1991, fig. 153/3, 7); 5 - Andrieșeni (after Florescu 1991, fig. 153/1); 6 - Slobozia-Șireuți. Bone pendants: 7 - Zlatopol' (after Gerškovič 1999, Taf. 10/4); 8 - Slobozia-Șireuți; 9 - Ghindești (after Мелюкова 1961, рис. 9/4); 10 - Novoselica (after Тошев, Черняков 1986, рис. 6/7); 11 - Petrușeni (after Levitsckii, Sava 1993, des. 3/11); 12 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 84/14). Pendants made of animal teeth: 13 - Ghindești (after Мелюкова 1961, рис. 11/6); 14-16 - Gârbovăț (after Florescu 1991, fig. 155/2, 5, 11); 17 - Cavadinești (after Florescu 1991, fig. 155/10). Bronze pendants: 18 - Ostrivec (after Балагурі 1968, рис. 3/8); 19 - Mahala (after Смирнова 1968, рис. 7/1 21); 20, 26 - Ulmi-Liteni (after Diaconu 2012, fig. 1/1, 11); 21 - Mălăiești (after Diaconu 2012, fig. 2/3); 22, 25 - Ghindești (after Dergacev 2012, fig. 8/23, 24); 23 - Belcești (after Diaconu 2012, fig. 1/12); 24 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 72/26). 1-5, 10, 14-19 - without scale.

Fig. 6. Oval stone objects: 1, 5, 6 - Čikalovka (after Шарафутдінова 1964, рис. 7/2-6); 2 - Ghindești (after Мелюкова 1961, рис. 11/5); 3 - Odaia-Miciurin (after Сава, Кайзер 2011, рис. 87/10); 4 - Novokievka (after Gerškovič 1999, Taf. 35/9). Scepters: 7, 9 - Chiperceni (after Савва 1987, рис. 2/9; 3/9); 8 - Ghindești (after Мелюкова 1961, рис. 11/12); 10 - Čikalovka (after Шарафутдінова 1964, рис. 7/1); 11 - Petreni (after Савва 1987, рис. 2/4); 12 - Voinești (after Florescu 1991, fig. 158/6). Stone discs: 13 - Slobozia-Șireuți; 14 - Cuconești. Mortar: 15 - Basarabeasca (after Сава 1987, рис. 2/24).

Fig. 7. Cobîlea. Human mandible found in the "ashpit" no. 1: 1 - drawing (after Levitsckii, Sava 1993, des. 11/9); 2, 3 - photos.

Fig. 8. Tomai. Plan and section of the "ashpit" (after Щербакoва 1984, табл. V).

Fig. 9. Samurza. General plan of the excavation no. 1 (after Агульников 1984, рис. 2).

Fig. 10. Căușeni: 1 - votive deposit of clay objects (after Левинский 1986, рис. 10/1); 2 - ritual pit? (after Левинский 1986, рис. 10/2).

Fig. 11. Mologa: 32 - plan and section of the pit no. 21, 1-31 - findings from the pit no. 21 (after Агульников, Малюкевич 2010, рис. 2-4).

Fig. 12. Novokievka. Dwelling no. 2. Votive objects of baked clay (after Gerškovič 1999, Taf. 18).

Fig. 13. Novokievka. Dwelling no. 6, pit no. 1: 1 - plan and section of the pit no. 1; 2-12 - findings from the pit no. 1 (after Gerškovič 1999, Taf. 37).

Fig. 14. Čikalovka. Votive objects of baked clay found within the dwelling no. 3 (after Шарафутдінова 1964, рис. 6/12-15).

Fig. 15. Uovo-Ozero. Timber grave culture. Dwelling no. 5. Votive objects of baked clay (after Березанская 1990, рис. 23/2).

Fig. 16. Novokievka. Votive objects found in the pits outside dwellings: 1-7, 9-13 - pit no. 18; 8 - pit no. 17 (after Gerškovič 1999, Taf. 36).

Духовная жизнь сообществ Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень через призму обнаруженных на поселениях элементов, не связанных с погребениями

Резюме

В данной статье представлены и подвергнуты анализу предметы культа, не связанные с погребениями, которые были обнаружены на всей территории распространения комплекса культур Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень. Духовный аспект жизни этих сообществ четко прослеживается по местам религиозного поклонения (некоторые зоны «зольников» и жилищ, ритуальные ямы) и наличию на поселениях votивных предметов из глины, камня, кости и бронзы (антропоморфного и зооморфные изображения, шарики, миниатюрные сосуды и колесики, пуговицы, подвески и т.д.).

Настоящее исследование имеет целью выявление не связанных с погребальной обрядностью особенностей духовной жизни общин Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень на основе археологических данных, полученных в результате раскопок на поселениях на всей территории распространения этого комплекса культур.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Антропоморфные изображения: 1, 2 - Попень (по Diaconu 2008, fig. 2/1, 6); 3 - Трушесть (по Florescu 1991, fig. 154/1); 4 - Ибэнешть (по Diaconu 2008, fig. 2/7); 5-7 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 36/1, 9,

- 10); 8, 9 - Кобыля (по Sava 2005, Abb. 11/1, 2); 10, 11 - Николень (по Florescu 1991, fig. 95/2, 3); 12 - Молога (по Агульников, Малюкевич 2010, рис. 4/5). 1-3 - кость; 4 - камень; 5-12 - обожженная глина. 1-4, 10-11 - без масштаба.
- Рис. 2. Зооморфные изображения из обожженной глины: 1-4 - Гиндешть (по Мелюкова 1961, рис. 7/1-4); 5, 11, 13 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 18/4, 5; 36/13); 6 - Ханска (Никулицэ 1981, рис. 7/7); 7 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 91/23); 8, 10 - Мерень (по Sava 2002, fig. 3/1, 2); 9 - Ликитишень (по Florescu 1991, fig. 95/1); 12 - Платонешть (по Rența 2008, fig. 13); 14 - Степовое (по Шарафутдинова 1985, рис. 134/12). 9, 12, 14 - без масштаба.
- Рис. 3. Миниатюрные колесики: 1, 3 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 38/5, 6); 2 - Симионешть (по Florescu 1991, fig. 97/2); 4 - Суручень (по Никулицэ 1979, рис. 8); 5 - Ниспорень. Диски: 7-9 - Гырбовэц (по Florescu 1991, fig. 96/11; 97/12, 13); 10 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 91/19); 11 - Кобыля (по Левицкий 1988, рис. 17/4); 12 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 18/2). Миниатюрные сосуды: 6 - Ниспорень; 13 - Олгень (по Vuzea 2003, foto 159); 14, 16, 18 - Остривец (по Балагурі 1968, рис. 5/14, 21, 22); 15, 17 - Кобыля (по Levitsckii, Sava 1993, des. 11/7; 13/9). 13-18 - без масштаба.
- Рис. 4. Предметы из обожженной глины: 1-3, 13 - Петрушень (по Левицкий 1985, рис. 15/19, 16/1, 3, 6); 4, 5 - Махала (по Смирнова 1972, рис. 5/14, 15); 6 - Кобыля (по Левицкий 1988, рис. 24/2); 7 - Джуркань (по Rotaru 1983, fig. 6/6); 8 - Кэушень (по Левинский 1986, рис. 8/5); 9, 15, 16 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 91/1, 3, 5); 11, 12, 14 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 18/1; 37/8; 38/2); 10 - Молога (по Агульников, Малюкевич 2010, рис. 4/6).
- Рис. 5. Костяные пуговицы: 1 - Бэрбоаса (по Florescu 1991, fig. 153/4); 2 - Кавадинешть (Florescu 1991, fig. 153/8); 3, 4 - Гырбовэц (по Florescu 1991, fig. 153/3, 7); 5 - Андриешень (по Florescu 1991, fig. 153/1); 6 - Слобозия-Ширеуць. Костяные подвески: 7 - Златополь (по Gerškovič 1999, Taf. 10/4); 8 - Слобозия-Ширеуць; 9 - Гиндешть (по Мелюкова 1961, рис. 9/4); 10 - Новоселица (по Тоцев, Черняков 1986, рис. 6/7); 11 - Петрушень (по Levitsckii, Sava 1993, des. 3/11); 12 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 84/14). Подвески из зубов животных: 13 - Гиндешть (по Мелюкова 1961, рис. 11/6); 14-16 - Гырбовэц (по Florescu 1991, fig. 155/2, 5, 11); 17 - Кавадинешть (по Florescu 1991, fig. 155/10). Бронзовые подвески: 18 - Остривец (по Балагурі 1968, рис. 3/8); 19 - Махала (по Смирнова 1968, рис. 7/1 21); 20, 26 - Ульмь-Литень (по Diaconu 2012, fig. 1/1, 11); 21 - Мэлэешть (по Diaconu 2012, fig. 2/3); 22, 25 - Гиндешть (по Dergacev 2012, fig. 8/23, 24); 23 - Белчешть (по Diaconu 2012, fig. 1/12); 24 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 72/26). 1-5, 10, 14-19 - без масштаба.
- Рис. 6. Каменные предметы овальной формы: 1, 5, 6 - Чикаловка (по Шарафутдинова 1964, рис. 7/2-6); 2 - Гиндешть (по Мелюкова 1961, рис. 11/5); 3 - Одая-Мичурин (по Сава, Кайзер 2011, рис. 87/10); 4 - Новокиевка (по Gerškovič 1999, Taf. 35/9). Скипетры: 7, 9 - Киперчень (по Савва 1987, рис. 2/9; 3/9); 8 - Гиндешть (по Мелюкова 1961, рис. 11/12); 10 - Чикаловка (по Шарафутдинова 1964, рис. 7/1); 11 - Петрень (по Савва 1987, рис. 2/4); 12 - Войнешть (по Florescu 1991, fig. 158/6). Каменные диски: 13 - Слобозия-Ширеуць; 14 - Куконешть. Ступа: 15 - Басарабяска (по Сава 1987, рис. 2/24).
- Рис. 7. Кобыля. Нижняя челюсть человека, обнаруженная в «зольнике» № 1: 1 - рисунок (по Levitsckii, Sava 1993, des. 11/9); 2, 3 - фотографии.
- Рис. 8. Томай. План и разрез «зольника» (по Щербакова 1984, табл. V).
- Рис. 9. Самурза. Общий план раскопа № 1 (по Агульников 1984, рис. 2).
- Рис. 10. Кэушень: 1 - votивный клад бронзовых предметов (по Левинский 1986, рис. 10/1); 2 - ритуальная яма? (по Левинский 1986, рис. 10/2).
- Рис. 11. Молога: 32 - план и разрез ямы № 21, 1-31 - инвентарь ямы № 21 (по Агульников, Малюкевич 2010, рис. 2-4).
- Рис. 12. Новокиевка. Жилище № 2. Vотивные предметы из обожженной глины (по Gerškovič 1999, Taf. 18).
- Рис. 13. Новокиевка. Жилище № 6, яма № 1: 1 - план и разрез ямы № 1; 2-12 - инвентарь ямы № 1 (по Gerškovič 1999, Taf. 37).
- Рис. 14. Чикаловка. Vотивные предметы из обожженной глины, обнаруженные в пределах жилища № 3 (по Шарафутдинова 1964, рис. 6/12-15).
- Рис. 15. Усово-Озеро. Срубная культура. Жилище № 5. Vотивные предметы из обожженной глины (по Березанская 1990, рис. 23/2).
- Рис. 16. Новокиевка. Vотивные предметы, обнаруженные в ямах за пределами жилищ: 1-7, 9-13 - яма № 18; 8 - яма № 17 (по Gerškovič 1999, Taf. 36).

19.03.2015